

Saimaan ammattikorkeakoulu
Sosiaali- ja terveysala, Lappeenranta
Sosiaalialan koulutusohjelma

Hanna Karhunen, Tiina Pitkänen, Annaliina Tikka, Miina Tuuliainen

"Voisitko vaan olla vähän reippaampi?" – Lapsen temperamentti ja sen huomioiminen varhaiskasvatuksessa

Opinnäytetyö 2016

Tiivistelmä

Hanna Karhunen, Tiina Pitkänen, Annaliina Tikka, Miina Tuuliainen
"Voisitko vaan olla vähän reippaampi?" – Lapsen temperamentti ja sen huomiointi varhaiskasvatuksessa, 50 sivua, 1 liite

Saimaan ammattikorkeakoulu

Sosiaali- ja terveysala, Lappeenranta

Sosiaalialan koulutusohjelma

Opinnäytetyö 2016

Ohjaaja: lehtori Outi Kokko-Muhonen, Saimaan ammattikorkeakoulu

Opinnäytetyön tarkoituksena oli kerätä tietoa lapsihavainnoinnista ja temperamentista varhaiskasvattajien käytettäväksi. Opinnäytetyö toteutettiin kirjallisuuskatsauksena. Tavoitteena oli, että kirjallisuuskatsaukseen kerätyn tiedon pohjalta kasvattajat voivat oppia havainnoimaan oikeita asioita lapsen temperamenttityypin tunnistamiseksi.

Kirjallisuuskatsauksessa perehdyttiin lapsihavainnoinnin teoriaan ja menetelmiin sekä temperamenttiteorioihin, temperamenttiin osana persoonan kehitystä ja temperamentin ilmenemiseen eri piirteiden kautta. Opinnäytetyössä selvitettiin, millä tavoin lapsihavainnointi tiedonkeruumenetelmänä ja työkaluna tukee varhaiskasvattajaa työssään sekä millä tavoin lapsihavainnointi tukee kasvattajaa lapsen temperamentin huomioimisessa varhaiskasvatuksessa

Opinnäytetyön tuloksena laadittiin havainnointirunko kasvattajan apuvälineeksi lapsen temperamenttipiirteiden tunnistamiseen. Temperamenttiltaan erilaiset lapset tarvitsevat erilaista ohjausta. Kun varhaiskasvattaja tunnistaa lapsen temperamentin, hän voi ohjata lasta yksilöllisesti ja tarkoituksenmukaisesti. Kasvattaja voi suunnitella toiminnan tukemaan lapsen kehitystä parhaalla tavalla.

Jatkotutkimusaiheina olisi hyödyllistä ja mielenkiintoista tuottaa vanhemmille tietoa eri temperamenteista, niiden tunnistamisesta sekä lapsen oikeanlaisesta tukemisesta temperamenttietoisuutta hyödyntäen.

Asiasanat: lapsihavainnointi, persoonallisuus, temperamentti, temperamenttipiirteet, varhaiskasvatus

Abstract

Hanna Karhunen, Tiina Pitkänen, Annaliina Tikka, Miina Tuuliainen
"Could you just be a little braver?" – A child's temperament and how to take it into account in early childhood education, 50 pages, 1 appendix
Saimaa University of Applied Sciences
Health Care and Social Services, Lappeenranta
Degree Program in Social Services
Bachelor's Thesis 2016
Instructor: Senior lecturer Outi Kokko-Muhonen, Saimaa University of Applied Sciences

The purpose of this study was to collect information on child observation and temperament for the use of early childhood educators. The study was conducted in a form of a literary review. The aim of the study is to give educators information on how to recognize a child's temperament type by observing certain factors.

The literary review was done by exploring the theory and methods of child observation and different temperament theories, temperament as a part of personality development, and personality manifestations through different traits. It was examined how child observation as a data collection method and tool supports the early educator's work, and how child observation supports an educator in taking a child's temperament into account in early education.

As a result of this study, an observation frame was made to aid educators in recognizing children's temperament traits. Children with different temperament types require different kinds of guidance. When a child's temperament type is recognized by an early educator, the child can have individualized and appropriate guidance. The educator can plan activities so that they support the child's development in the best possible way.

It would be beneficial and interesting to do further research and produce information to parents on different temperament types and how to recognize them, as well as on how to support a child in the right way by using temperament awareness.

Keywords: child observation, personality, temperament, temperament traits, early childhood education

Sisällys

1. Johdanto	5
2. Varhaiskasvatus	6
3. Lapsihavainnointi varhaiskasvatuksessa	7
3.1 Miksi havainnoidaan?	8
3.2 Arviointi ja dokumentointi varhaiskasvatuksessa	10
3.3 Mitä havainnoidaan?	12
3.4 Miten havainnoidaan?	14
4. Temperamentti osana persoonallisuutta	17
4.1 Mitä on persoonallisuus?	18
4.2 Lapsen persoonallisuuden kehittyminen	19
4.3 Mitä on temperamentti?	22
5. Temperamentin lähtökohtia	23
Erlaisia teorioita temperamentista	24
6. Temperamenttityypit Thomasin ja Chessin mukaan	26
6.1 Helppo temperamentti	26
6.2 Hitaasti lämpenevä temperamentti	27
6.3 Vaikea temperamentti	28
6.4 Temperamenttipiirteet	30
7. Opinnäytetyön tarkoitus	34
8. Opinnäytetyön toteutus	35
8.1 Kirjallisuuskatsaus	36
8.2 Tiedonhaku opinnäytetyössämme	37
9. Lapsihavainnointi varhaiskasvattajan työtä tukemassa	38
9.1 Temperamentin havainnoiminen	38
9.2 Havainnointirunko temperamenttipiirteiden tunnistamisen avuksi	40
10. Kuinka lapsen temperamentti huomioidaan varhaiskasvatuksessa?	41
10.1 Lapsen stressin huomioiminen	42
10.2 Eri temperamenttityyppien tukeminen varhaiskasvatuksessa	45
11. Yhteenveto ja pohdinta	50
Taulukot	55
Lähteet	56

Liitteet

Liite 1 Temperamenttipiirteiden havainnointi

1. Johdanto

Kun lapsen mainitaan olevan luonteeltaan kovin temperamenttinen, viittaa kertoja yleensä lapsen äkkipikaisuuteen ja tunteiden voimakkaaseen ilmaisuun. Arkikielessä temperamenttisuudella on melko negatiivinen vivahde, ja temperamenttista ihmistä voidaan helposti pitää hankalana. Käsitteenä temperamentti tarkoittaa kuitenkin todellisuudessa yksilöllistä käyttäytymistyyliä, joka ihmisellä on synnynnäisesti ja joka säilyy ihmisellä suhteellisen muuttumattomana. Näin ollen jokainen ihminen on temperamenttinen. (Keltikangas-Järvinen 2004, 36.) Luontainen temperamentti ilmenee jo vauvalla esimerkiksi siinä, kuinka helposti vauva sopeutuu uusiin tilanteisiin tai millä tavalla hänen rytminsä rakentuu. Temperamentilla on yhteys persoonallisuuden kehittymiseen sekä sosiaalisten taitojen rakentumiseen, ja erityisesti tunteiden hallintaan.

Lapsihavainnointi on varhaiskasvatuksessa käytettävä työväline, jonka avulla kasvattaja saa tarpeellista ja lapsen kannalta merkittävää tietoa ja pystyy huomioimaan lasta yksilöllisesti. Lasten erilaiset temperamentit ja niiden vaikutus käyttäytymiseen on yksi teema, johon lapsihavainnoinnilla voidaan paneutua. Havainnointi on hyvä menetelmä, jolla kasvattaja voi saada lapsesta runsaasti oleellista tietoa nimenomaan liittyen tämän toimintatapoihin, käyttäytymismalleihin, taitotasoon, voimavaroihin sekä haasteellisiin alueisiin. Lapsihavainnoinnin näkökulmaa olisi hyvä myös vahvistaa varhaiskasvattajan ammattitaidossa, ja siksi haluamme oppia siitä mahdollisimman paljon.

Perehdymme opinnäytetyössämme lasten erilaisiin temperamenttityyppeihin ja siihen, kuinka varhaiskasvatuksessa se osataan huomata ja huomioida. Opinnäytetyömme on kirjallisuuskatsaus, jossa määrittelemme ensin mitä on varhaiskasvatus ja lapsihavainnointi. Käymme läpi persoonallisuuden kehittymistä, jonka yksi merkittävä osa temperamentti on sekä kerromme eri temperamenttiteorioista ja siitä, kuinka erilaiset temperamenttipiirteet ilmenevät. Lopussa yhdistämme teemoja toisiinsa ja pohdimme sitä, kuinka lasten erilaiset temperamentit tulisi huomioida varhaiskasvatuksessa. Jotta kasvattaja pystyisi tunnistamaan lapsen yksilöllisen temperamentin mahdollisimman hyvin, olemme työssämme koonneet kasvattajan avuksi havainnointirungon, jonka kysymysten

kautta kasvattajan on helpompi huomata, millä tavoin eri temperamentti piirteet lapsen toiminnassa ilmenevät.

Aihe on mielenkiintoinen ja ajankohtainen monella tapaa. Temperamentista puhutaan entistä enemmän ja sen aletaan ymmärtää olevan moninainen kokonaisuus eri ilmenemismuotoineen. Työmme nimi viittaa monelle aikuiselle tyypilliseen tapaan puhua lapselle, jolloin hyväntahtoiseksi rohkaisuksi tarkoitettu kehoitus saattaa loukata lasta kovastikin. Kun pyydämme lasta olemaan reippaampi ja rohkeampi, vertaamme häntä kenties toiseen lapseen tai ihmettellemme pieni moite äänessämme lapsen vilkkautta tai tapaa kiukustua, kohdistuu sanomisemme tällöin lapsen temperamenttiin ja persoonaan. Ikävimmillään lapselle tulee tunne siitä, ettei hän kelpaa sellaisena kuin hän on, sillä hän ei itse voi valita temperamenttiaan.

Temperamenttitietoisuus ja lapsihavainnointitaitojen vahvistaminen auttavat varhaiskasvattajia toimimaan työssään entistä yksilöllisemmin ja lapsilähtöisemmin sekä ymmärtämään lapsia paremmin heidän temperamentti piirteidensä kautta. Tätä kautta kasvattaja pystyy paremmin kohtaamaan lasten erilaisuutta ja tukemaan lapsia parhaalla mahdollisella tavalla. Lapsen näkökulmasta tämä on ensiarvoisen tärkeää, sillä huomatuksi ja hyväksytyksi tuleminen juuri omana persoonanaan rakentaa vahvaa itsetuntoa ja positiivista kuvaa itsestä toimijana ja ryhmän jäsenenä.

2. Varhaiskasvatus

Varhaiskasvatus on konteksti, johon opinnäytetyömme sijoittuu ja johon peilaamme muita teoreettisia lähtökohtia. Varhaiskasvatus on kokonaisuus, jonka muodostavat lapsen suunnitelmallinen ja tavoitteellinen kasvatus, opetus ja hoito. Varhaiskasvatusta järjestävät päiväkodit ja perhepäivähoito. Päiväkotien ja perhepäivähoidon tarjoaman varhaiskasvatuksen lisäksi voidaan kunnissa järjestää myös muuta varhaiskasvatusta, esimerkiksi kerho-, leikki- tai avointa varhaiskasvatustoimintaa. Jokainen alle kouluikäinen lapsi on oikeutettu varhaiskasvatukseen. Päätöksen lapsen osallistumisesta tekevät vanhemmat. (Opetushallitus 2016a.)

Varhaiskasvatuksen tehtävänä on edistää lasten iän ja kehityksenmukaista kokonaisvaltaista kasvua, terveyttä ja hyvinvointia. Tämän lisäksi varhaiskasvatuksessa tuetaan lasten oppimisen edellytyksiä sekä edistetään elinikäistä oppimista. (Varhaiskasvatustalaki 19.1.1973/36.) Varhaiskasvatuksella on monia yhteiskunnallisia tehtäviä. Se edistää lasten tasa-arvoa ja ehkäisee syrjäytymistä. Varhaiskasvatuksessa saadut tiedot ja taidot tukevat lasten osallisuutta lähiyhteisössä. Varhaiskasvatus tukee huoltajia kasvatustyössä ja mahdollistaa huoltajien osallistumisen työelämään tai opiskeluun. (Opetushallitus 2016b, 8; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005, 15-16.)

Varhaiskasvatustalaki tuli voimaan elokuussa 2016. Lakiin perustuen Opetushallitus määrittää varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, jotka ohjaavat varhaiskasvatuksen sisällöllistä toteuttamista valtakunnan tasolla. Nykyisin käytössä ovat vuoden 2005 varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, ja uuden varhaiskasvatussuunnitelman perusteet ovat luonnosasteella. Valtakunnallisiin varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin pohjautuen laaditaan paikalliset ja jokaisen lapsen henkilökohtaiset varhaiskasvatussuunnitelmat. (Opetushallitus 2016a; Varhaiskasvatustalaki 19.1.1973/36.)

Käytämme opinnäytetyössämme varhaiskasvatuksen työntekijöistä termejä varhaiskasvattaja, kasvattaja ja varhaiskasvatushenkilöstö. Varhaiskasvatuksessa työskentelee ammattilaisia eri koulutusaloilta, joten näitä termejä käyttämällä emme sulje mitään ammattiryhmää pois.

3. Lapsihavainnointi varhaiskasvatuksessa

Tutkimusmenetelmänä havainnointia voidaan käyttää toiminnan ja käyttäytymisen ymmärtämiseen. Havainnointi on joustava ja muuttuviin tilanteisiin sopiva tapa kuvata ilmiöitä etenkin silloin, kun tutkimuskohteesta ei ole etukäteen paljon tietoa. Havainnointia käytetään paljon kvalitatiivisessa tutkimuksessa ja taustatutkimuksessa. Havainnointitilanne voidaan toteuttaa järjestetyssä tilanteessa tai tutkimuskohteelle luonnollisessa ympäristössä. Havainnoinnissa ei kuitenkaan ole tarkoitus viedä tutkimuskohdetta pois ympäristöstään, vaan tutkimukseen kuuluu tarkastella tutkimuskohteen suhdetta ympäristöön. (Törrönen 1999, 221.)

Varhaiskasvatusta ohjaavassa asiakirjassa Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2005) kehoitetaan selkeästi havainnoinnin toteuttamiseen päivähoiton arjessa. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa havainnointi mainitaan, että: *Henkilöstön tehtävänä on havainnoida lapsen kehitystä systemaattisesti ja tietoisesti sekä ottaa havainnointitieto huomioon toiminnan suunnittelussa ja yhdessä vanhempien kanssa tehtävissä lapsikohtaisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa.* Kasvattajien ja vanhempien havaintojen tarkastelun perusteella arvioidaan myös lapsen erityisen tuen tarve varhaiskasvatuksessa. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005, 33, 35.)

Elokuussa 2016 voimaan tulleen varhaiskasvatustilain mukaan lapsen huoltajat ja varhaiskasvattajat laativat lapsen varhaiskasvatussuunnitelman yhdessä. Siinä yhdistyvät lapsen huoltajien ja kasvattajien havainnot ja näkemykset. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden uusimmassa luonnoksessa on kerrottu, että yhdessä jaetut havainnot ja keskustelut turvaavat edellytyksiä lapsen kokonaisvaltaiselle hyvinvoinnille. (Opetushallitus 2016b, 24.)

3.1 Miksi havainnoidaan?

Lapsista saatu havainnointitieto on lasten parissa toteutettavan lapsilähtöisen toiminnan taustalla. Havainnoinnin avulla kasvattaja pystyy toimimaan lapsen ja lapsiryhmän hyvinvointia edistävällä tavalla, joten havainnointi luo perustan kaikelle toiminnan suunnittelulle, toteuttamiselle ja arvioinnille. (Koivunen & Lehtinen 2015, 15-16.)

Varhaiskasvattajan työssä koko toiminnan suunnittelu-, toteutus- ja arviointiprosessi perustuu havainnointiin. Havainnointi on yksi kasvattajan perustehtävistä. Havainnoinnin avulla kasvattajat, vanhemmat ja kaikki lapsen kanssa toimivat aikuiset oppivat tuntemaan lapsen ja ymmärtämään häntä. Lapsesta saatu havainnointitieto auttaa kasvattajaa toimimaan lapsen oppimista edistävällä tavalla ja löytämään sopivat kasvatukseen. Havainnoimalla lasta kasvattaja pystyy ennakoimaan lapsen toimintaa, tunnistamaan lapsen kehitykseen liittyvät vaikeudet ja tuen tarpeet. Lasten tasavertainen tukeminen tarkoittaa sitä, että kaikille lapsille ei välttämättä anneta samaa yhtä paljon, vaan jokaiselle lapselle tarpeidensa mukaan. (Koivunen & Lehtinen 2015, 18, 33-34.)

Havainnointi auttaa kasvattajaa suunnittelemaan oppimisympäristön jokaisen lapsen ainutlaatuisia tarpeita ja kykyjä tukevaksi. Lasten säännöllinen havainnointi on tarpeen, sillä lasten kehitys on nopeaa. Jos havainnointikertojen väliin jää pitkä tauko, kasvattaja ei ole perillä lapsen kehitystasosta, ja kehityksen vaikeuksiin puuttuminen voi kohdistua väriin asioihin. Havainnoinnin avulla saatu tietoa käytetään esimerkiksi lapsen varhaiskasvatuksen kuntoutussuunnitelman pitämiseen ajan tasalla tai varhaisen tuen varmistamiseen lapsen siirtyessä uuteen päiväkotiin. (Koivunen & Lehtinen 2015, 17, 34-35.)

Varhaiskasvatuksessa Vygotskin teoria lähikehityksen vyöhykkeestä ohjaa havainnointia, arviointia ja opetusta kohdistumaan ajankohtaisiin asioihin lapsen oppimisessa. Havainnointitieto myös auttaa lapsen lähikehityksen vyöhykkeen tunnistamisessa. Lähikehityksen vyöhykkeelle sijoittuvat lasta juuri sillä hetkellä kiinnostavat asiat, joita hän aikuisen tuella harjoittelee. Tukea harjoitteluun voivat antaa myös toiset lapset tai erilaiset opetusmateriaalit. Tämä ennakoi vaihetta, jossa opetettava asia muuttuu lapsen itsenäiseksi toiminnaksi. Opetuksen tulisi kohdentua lähikehityksen vyöhykkeelle laajentaen sitä, eikä keskittyä vain lapsen jo tietämiin asioihin. Auttaakseen lapsia oppimisessa, opettaja tarvitsee tietoa siitä, mitä lapsi osaa jo osittain tai on juuri oppimaisillaan. (Heikka, Hujala, Turja & Fonsén 2016, 57- 58.)

Varhaiskasvatuksessa on viime aikoina siirrytty tuokiokeskeisyydestä kohti pienryhmätoimintaa. Päiväkodissa lapsiryhmien suuri koko ja lapsien yksilöllisten tavoitteiden sekä perheiden toiveiden huomioiminen asettaa haasteita ryhmäkohtaisten suunnitelmien tekemiselle. Pienryhmätoiminta mahdollistaa ryhmäsuunnitelmien jakautumisen pienryhmätason suunnitelmiksi ja tekee lasten havainnoinnin ja arvioinnin helpommaksi. Pienryhmässä lapsi tulee paremmin näkyväksi, jolloin hänen tuen tarpeensa, mielenkiinnon kohteensa ja vahvuutensa voidaan huomioida paremmin. Pienryhmän keskuudessa pedagogisen toiminnan sisällöt ja menetelmät voidaan eriyttää monin tavoin, jolloin lasten yksilöllisyys tulee huomioiduksi. Pienryhmän sisällä lapsilla voi esimerkiksi olla keskenään erilaisia rooleja ja tehtäviä. (Heikka ym. 2016, 56.)

3.2 Arviointi ja dokumentointi varhaiskasvatuksessa

Varhaiskasvatuksen pedagogiikassa arviointi on tärkeä toimintamuoto, jossa kasvattajat ja vanhemmat hankkivat tietoa lapsesta. Eri keinoin tiedonhankintaa tehdään myös lasten ympäristöstä, kasvattajan omasta toiminnasta ja sen vaikutuksista. Käsitys arvioinnista varhaiskasvatuksen työvälineenä perustuu kontekstuaaliseen kasvatus- ja opetusnäkemykseen. Kontekstuaalisessa arvioinnissa huomioidaan lapsen koko ympäristö, mukaan lukien aikuisen ratkaisujen, arvojen ja persoonallisten näkemysten vaikutus. Arviointia varten tehtävä tiedonhankinta perustuu paljon havainnointiin, joko vapaamuotoisesti tai erilaisia välineitä käyttäen. Havainnoidessa kommunikoidaan myös suoraan lapsen kanssa, jotta tavoitetaan hänen omat ideansa, tulkintansa ja pyrkimyksensä. Lasten kuulemisella ja heidän ottamisella osallisiksi, voidaan parantaa pedagogiikan laatua ja työyhteisön omaa ammatillista kehittymistä sekä lasten oppimista ja kehittymistä. (Heikka ym. 2016, 56-58.)

Arvioinnin pedagogiikkaa ohjaavia merkityksiä voidaan Heikan ym. (2016, 58-61) mukaan jakaa neljään osa-alueeseen. Arviointi tukee lapsen oppimista ja kehittymistä, mahdollistaa lapsilähtöisen varhaiskasvatuksen suunnittelun, auttaa kasvattajaa kehittämään toimintaansa ja tukee vanhempien kanssa tehtävää yhteistyötä.

Arviointi tukee lapsen oppimista ja kehittymistä turvaten myös oppimisen jatkumon varhaiskasvatuksesta esi- ja alkuopetukseen. Se tukee lasta oppijana ja auttaa lasta rakentamaan minäkuvaansa ja tietoisuutta itsestään. Kun lapsi otetaan mukaan arviointiin, hän pääsee harjoittelemaan metakognitiivisia taitoja, jotka ovat tärkeitä hänen oman toimintansa ohjaamisen kannalta. Antamalla palautetta kasvattaja tuo omat havaintonsa lapsen toiminnasta ja taidoista lapsen itsensä mietittäväksi ja ohjaa lasta asettamaan tavoitteita oppimiselleen. Näin lapsen itseohjautuvuus kasvaa ja tarve aikuisen ohjaukseen vähenee. Oikeanlaiset arviointitehtävät lisäävät lapsen motivaatiota, itseluottamusta ja myönteistä minäkuvausta, jotka ovat tärkeitä asioita tulevan koulumenestyksen kannalta. (Heikka ym. 2016, 58-61.)

Lapsesta lähtevän varhaiskasvatuksen suunnittelu mahdollistuu arvioinnin myötä, kun havainnointitieto toimii koko suunnitteluprosessin keskeisenä lähtökohana. Opetusta voidaan mukauttaa kunkin lapsen oppimisen ja kehitystarpeiden mukaisesti. Lapsia kuulemalla pyritään tavoittamaan heidän näkökulmiaan ja ajatuksiaan, jolloin kasvattaja voi suunnitella lapsille merkityksellisiä ja motivoivia oppimiskokemuksia. Lapsihavainnoinnin lisääntyessä lapsilähtöisyys lisääntyy toiminnan muokkautuessa lasten tarpeiden ja kiinnostusten mukaiseksi. (Heikka ym. 2016, 58-61.)

Arviointi antaa tietoa toiminnan kehittämistarpeista ja auttaa kasvattajaa kehittämään omaa toimintaansa ja varhaiskasvatuksen pedagogiikkaa. Viimeisenä kohtana arviointi tukee vanhempien kanssa tehtävää yhteistyötä mahdollistaen kodin ja päiväkodin yhteisten tavoitteiden luomisen. Havaintojen pohjalta saatu tieto voi auttaa myös vanhempia toimimaan kasvatustehtävässään yhteisten päämäärien mukaisesti. (Heikka ym. 2016, 58-61.)

Dokumentointi

Dokumentoinnin tarkoituksena on kuvata todellisuutta mahdollisimman tarkasti kirjaamalla asioita muistiin tai tallentamalla niitä muulla tavoin. Dokumentointi toimii varhaiskasvatuksessa koko havainnointiprosessin, havainnointitiedon analysoinnin, tulkinnan ja toiminnan uudelleen suunnittelun apuvälineenä. Dokumentointivälineenä voidaan käyttää erilaisia havainnointilomakkeita, joiden muoto riippuu tilanteesta ja havainnoinnin tarpeesta. (Koivunen & Lehtinen 2015, 77.)

Varhaiskasvatuksessa toiminnan suunnittelu, toteuttaminen ja arviointi perustuvat pedagogiseen dokumentointiin. Se tarkoittaa jatkuvaa havainnointia, tilannekohtaista tulkintaa ja ymmärrystä pedagogisesta toiminnasta. Pedagogisen havainnoinnin ja vastavuoroisen lasten toimintaan osallistumisen myötä henkilöstö voi kuulla ja huomioida lasten ajatuksia ja aloitteita. Dokumentoinnin avulla pedagoginen työ tulee näkyväksi. Tällöin toimintaa voidaan arvioida henkilöstön, lasten ja huoltajien kanssa. (Opetushallitus 2016b, 16, 27.)

Laadukkaan varhaiskasvatuksen edellytys on, että varhaiskasvatushenkilöstö tuntee lapsen ja lapsiryhmän. Suunnitelmallista havainnointia toteutetaan, jotta

varhaiskasvattajat saavat tietoa lasten yksilöllisistä kehitystasoista, mielenkiinnon kohteista ja vertaissuhteista. Yksittäistä lasta ja lapsiryhmää havainnoidaan eri tilanteissa, erilaisissa oppimisympäristöissä ja erilaisista näkökulmista. Havainnointitiedon avulla toimintaa voidaan suunnitella ja kehittää vastaamaan lasten kehitystarpeisiin ja mielenkiinnon kohteisiin. Dokumentoitavat havainnointitiedot auttavat havaitsemaan lapsen kehitystä ja muokkaamaan oppimisympäristöjä lapsen tarpeita vastaavaksi. (Opetushallitus 2016b, 27.)

3.3 Mitä havainnoidaan?

Lapset ovat luonnostaan aktiivisia oppijoita, joten kasvattajien tulee tarkkailla heitä saadakseen tietoa lasten oppimisesta. Tämä on tärkeää erityisesti lasten oppimisen varhaisvuosina, sillä kasvattaja ei saa millään muulla tavalla riittävästi näyttöä lapsen kehityksestä. Lapsia tulisikin havainnoida heidän ollessa monenlaisten toimien parissa ja erilaisissa oppimisympäristöissä, kuten sisätiloissa ja ulkona, eri aikoihin päivästä, ja toiminnan ollessa aikuisen ohjaamaa tai lasten itsensä käynnistämää. Mikäli kasvattajat aikovat havainnoida lasten parhaita suorituksia, tulee lasten toiminnan tapahtua tutussa ja mukavassa ympäristössä. Jos lapsi tuntee itsensä epävarmaksi, ei toiminta välttämättä ole luonnollista. Lasten tulee tuntea itsensä levolliseksi ympäristössään ja varmaksi ympärillään olevien ihmisten kanssa, jotta saadaan selville, mitä lapsi tietää ja osaa tehdä. Tämä on tärkeää muistaa silloin, kun lapsi on siirtynyt uuteen ympäristöön. (Fisher 2013, 26-27.)

Lapsihavainnoinnissa kasvattaja voi päättää ennen havainnointia, etsiikö hän tarkkaa tietoa jostain lapsen kehityksen osa-alueesta vai havainnoiko hän lasta kokonaisvaltaisesti. Havainnoitavan alueen lapsen kehityksessä voi pilkkoa hyvinkin yksityiskohtaisiin asioihin, kuten lapsen lähimuisti, keskittymiskyky tai savenaraston laatu. Kasvattaja voi myös havainnoida lasta jossain tietyssä tilanteessa tai seurata lapsen toimintaa yleisesti. Yleisemmän tason havainnoinnissa kasvattaja saattaa kiinnittää lapsessa huomiota sellaisiin asioihin, joita ei ole aikaisemmin tullut huomanneeksi. Kasvattajien toteuttama havainnointi voi toisinaan kohdistua eniten kasvattajien suunnittelemiin ja ohjaamiin tilanteisiin. Näissä ohjaustilanteissa kasvattaja tietää, mihin toiminnalla pyritään, ja lasten tulee toimia kasvattajan ohjaamalla tavalla. Siksi kasvattajan on helppo päättää

havainnoitava asia jo ennen ohjaustilannetta ja järjestää ohjaustilanne havainnointitarpeiden mukaisesti. (Koivunen & Lehtinen 2015, 19, 48-50.)

Aikuisen kanssa tapahtuvassa toiminnassa kasvattaja voi havainnoida lapsen asennetta ja motivaatiota tehtäviä kohtaan sekä lapsen tapaa ratkaista ongelmia. Havainnoidessa kasvattajan tulee kuitenkin muistaa, että kasvattajan läsnäolo vaikuttaa lapsen käyttäytymiseen jossain määrin. Työskennellessään itsenäisesti lapset näyttävät erilaisia taitoja kuin aikuisen ohjauksessa. Kun lapsi saa ohjata toimintaansa, hänen aiemmat oppimiskokemuksensa ja oivalluksensa vaikuttavat toiminnan lopputulokseen. Lasten itsenäisen työskentelyn havainnointi voi tarjota kasvattajalle uuden näkökulman lasten oppimiseen. Tästä kasvattaja saa myös tärkeää tietoa siitä, kuinka suunnitella lapselle sopivia aikuisjohtoisempia tilanteita. Lapsia havainnoidessa tulee kiinnittää huomiota sekä aikuisten että lasten itsensä aloittamaan toimintaan, sillä lapset erottuvat erilaisissa oppimistilanteissa ja kasvattaja voi nähdä lapsissa erilaisia vahvuuksia. (Fisher 2013, 31-33.)

Ryhmän toimintaa ohjaavat tietyt prosessit ja kehitysvaiheet. Ryhmän sisällä voi myös olla erilaisia kielteisiä ryhmäilmiöitä, kuten kielteiset valtasuhteet, klikkiytyminen tai kiusaaminen. Havainnoimalla ja tunnistamalla nämä tekijät kasvattaja saa hyödyllisiä keinoja ryhmän toiminnan tukemiseen. Havainnoimalla ryhmää kasvattaja voi myös saada selityksen lasten haastavaan käytökseen. Ryhmää havainnoimalla kasvattaja voi ymmärtää lasten vuorovaikutusta ja sosiaalisia suhteita. Kaverisuhteiden toimiminen ryhmässä on tärkeä havainnoinnin kohde, sillä se vaikuttaa lapsen sosiaaliseen kehitykseen, minäkuvan kehittymiseen ja tunne-elämään. Ryhmän havainnoinnissa pienryhmätoiminta antaa kasvattajalle mahdollisuuden saada luotettavia havaintoja lapsista. (Koivunen & Lehtinen 2015, 39-40, 46.)

Ryhmän toimintaa tarkkailemalla kasvattaja voi havaita, millaisia rooleja lapset antavat toisilleen, ja mikä on lapsen asema ryhmässä. Rooleja voivat olla esimerkiksi syntipukki, pelleilijä tai idoli. Joskus lapsen rooli ryhmässä voi vaikuttaa muiden lasten käyttäytymiseen. Esimerkiksi syntipukin roolissa olevaa lasta saatetaan provosoida käyttäytymään ei-toivotulla tavalla. Tällöin lasten välisten konfliktitilanteiden havainnoiminen auttaa kasvattajaa selvittämään, mistä tilan-

teessa pohjimmiltaan on kyse ja ratkaisemaan tilanteet oikeudenmukaisesti. Joskus lapset voivat kokea kiusaamiseksi sellaisetkin asiat, joita ei kiusaamiseksi ole tarkoitettu. Esimerkiksi leikki tilanteessa kahdestaan leikkivät lapset voivat kokea kolmannen leikkiin pyrkivän lapsen toiminnan häiritsevänä. Tällöin leikkiin pyrkinyt lapsi voi ajatella tullessa kiusatuksi, jos ei pääse mukaan kahden lapsen leikkiin, vaikka alun perin ei ollut kyse kiusaamisesta. (Koivunen & Lehtinen 2015, 35, 40, 44.)

Muita tärkeitä havainnoinnin kohteita varhaiskasvatuksessa ovat perushoitotilanteet, kuten pukeutuminen, riisuminen, ruokailu, wc-toiminnot ja päivälepo. Lapset voivat viettää perushoitotilanteissa suuren osan hoitopäivästä, joten on tärkeää tietää, mitä lapsi niiden aikana ajattelee ja tuntee. Päivähoidossa esiintyvien erikoistilanteiden havainnoiminen taas tuottaa kasvattajalle tietoa siitä, kuinka lapsi kokee vieraammat ja arkeen kuulumattomat tilanteet. Näitä erikoistilanteita voivat olla esimerkiksi retket, juhlat tai teatteriesitykset. Erikoistilanteissa lapsen käytös voi poiketa tavanomaisesta, ja lapsi voi kokea voimakkaita tunteita. Jotkut lapset reagoivat erikoistilanteisiin erityisen voimakkaasti, esimerkiksi pelolla. Lapsi voi tarvita pitkän sopeutumisajan epätavalliseen tapahtumaan, vaikka aikuisen mielestä kyse olisi turvallisen tuntuista tai mieluisesta asiasta. (Koivunen & Lehtinen 2015, 22, 30-31.)

3.4 Miten havainnoidaan?

Havainnointi on avointa, kun lapsi tai lapsiryhmä tietää olevansa havainnoinnin kohteena. Lapsille tuttu kasvattaja saattaa havainnoida lapsia ilman, että lapset sitä tiedostavat. Tällöin on kyse salaisesta havainnoinnista. Jos havainnointia tulee tekemään lapsille vieraampi henkilö, on avoimuus suositeltavaa. (Fields 2013, 42; Koivunen & Lehtinen 2015, 56.)

Strukturoitu havainnointi suunnitellaan etukäteen. Kasvattaja keskittyy havainnointitilanteessa vain havainnoimiseen, eikä kiinnitä huomiota epäolennaisiin asioihin. Havainnoija ei osallistu toimintaan, vaan havainnoi strukturoidusti niitä asioita, jotka on ennakolta päättänyt. Havainnoijan pitäisi saada sitoutua havainnoimiseen rauhassa, joten havainnointitilanteet vaativat muilta kasvattajilta joustamista. (Koivunen & Lehtinen 2015, 56.)

Ei-strukturoitua havainnointia tehdään arjessa jatkuvasti normaalin toiminnan yhteydessä. Siitä käytetään myös termejä osallistuva tai vapaamuotoinen havainnointi. Ei-strukturoitua havainnointia tehdessään kasvattaja voi kirjoittaa vapaamuotoisia muistiinpanoja. Havainnoija voi olla ryhmässä etäisenä, aktiivisena tai täysjäsenenä. Etäisenä jäsenenä hän osallistuu tilanteeseen passiivisessa tai vähäisessä roolissa. Aktiivisena jäsenenä hän osallistuu ryhmään, ja lapset tietävät havainnoinnista. Kun havainnoija on täysjäsen, hän on aktiivisesti osallisena toiminnassa. Sekä aktiivisena että täysjäsenenä havainnoijan on ymmärrettävä, että hänen toimintansa vaikuttaa havainnointituloksiin. (Fields 2013, 42; Koivunen & Lehtinen, 57-58.)

Havainnoinnin edellytyksiä ja haasteita

Lapsesta tehdyn havainnoinnin jälkeen tuloksista on kerrottava lapsen vanhemmille, ja vanhempien näkemykset oman lapsen kehityksestä on otettava huomioon. Kasvattajan ja lapsen vanhempien tulisi toimia kumppanuusmallilla, joka perustuu toisen kunnioittamiseen, yhteistyöhön, yhteisiin tavoitteisiin ja täydentävään asiantuntijuuteen. Täydentävässä asiantuntijuudessa vanhempien ja kasvattajien tiedot ja havainnot lapsesta yhdistetään, jolloin saadaan monipuolinen näkemys lapsesta. Vanhempien ja kasvattajan roolit, arvot ja huolenaiheet eroavat toisistaan, sillä vanhemmillä on vahva tunne- ja kiintymyssuhde lapseensa, kun taas kasvattajalla on koulutuksen ja työkokemuksen kautta saatu ammatillinen osaaminen. Kumppanuusmalliin perustuva kommunikaatio on rehellistä ja joustavaa ja voi auttaa vanhempia, kunhan he saavat mahdollisuuden puhua ja tulla kuulluksi. Myös kasvattaja saa enemmän tietoa lapsesta, mikä mahdollistaa tehokkaan työskentelyn. (Koivunen & Lehtinen 2015, 71.)

Havainnoinnin tapahtuessa vuorovaikutuksessa vanhempien kanssa vanhempien konkreettiset tiedot lapsesta omassa sosiokulttuurisessa kontekstissaan tulevat kasvattajan tietoon. Nämä tiedot ovat tärkeitä kasvattajalle hänen tutustuessa lapseen kokonaisvaltaisesti ja suunnitellussa lapselle sopivia oppimisprosesseja. Säännöllisesti toteutettu havainnointi myös helpottaa kodin ja päivähoiton yhteistyötä suunnittelussa. Vanhemmat saavat tietoa lapsensa kehityksen ja oppimisen edistymisestä, mikä lisää vanhempien ymmärrystä lapsen kasvusta ja auttaa heitä arvioimaan lapsen kehitystä kotona. Kasvattajien an-

tama tieto on vanhemmille tärkeää, sillä erilaisten sosiaalisten kontaktien vähentyessä yhteiskunnassa vanhemmilla ei aina ole yhtä toimivaa kanavaa saada palautetta lapsestaan kuin päivähoito. (Hujala, Nivala, Parrila & Puroila 2007, 80, 88.)

Keskustelussa vanhempien kanssa kasvattajan on oltava tietoinen siitä, milloin hän puhuu havainnoista ja milloin tulkinnoista. Ilman tarkkoja havaintoja kasvattajan puhe sisältää paljon oletuksia, jolloin voi syntyä ammatillisen uskottavuuden ongelmia. Etenkin puhuttaessa ikävistä tai huolta herättävistä asioista, vanhemmat voivat haluta vahvat perustelut kasvattajan tulkinnalle. Kasvattajan tulee kertoa havainnoista selkeästi, kiireettömästi ja liioittelematta tai vähättelemättä havaintojen merkitystä. Havaintoihin perustuvan tiedon avulla lapsesta herännyt huoli voi saada luonnollisen selityksen. Toisaalta kertomalla havainnoistaan kasvattaja voi myös saada vanhemmat uskomaan, että huolenaihetta täytyy seurata ja ryhtyä tarvittaessa toimiin. (Koivunen & Lehtinen 2015, 34, 72-73.)

Vaikka lapsihavainnointi on osa varhaiskasvatuksen työntekijöiden peruskoulutusta, liittyy havainnoinnin toteuttamiseen erilaisia ongelmia. Päivähoidon arki työssä havaintojen tekeminen ja järjestelmällinen kirjaaminen jää helposti tekemättä tärkeämpinä pidettyjen työtehtävien takia. Lapsista tehdyistä havainnoista saatetaan keskustella, mutta havaintojen pedagoginen kirjaaminen ei aina toimi kasvattajan työvälineenä. Perinteisesti arviointi tapahtuu lapsesta saadun yleisvaikutelman perusteella, ja havainnoinnin tarve tunnistetaan helpoiten silloin, kun lapsella on erityisongelmia. Ajanpuutteen lisäksi haasteena lapsihavainnoinnin toteutumiselle varhaiskasvatuksessa on aikuisen subjektiivisten käsitysten ja asenteiden sekoittuminen havainnointiin. Esimerkiksi lapsen perhetausta ja suoritukset voivat vaikuttaa kasvattajien kirjaamiin havaintoihin sen sijaan, että kirjauksissa näkyisivät lapsen toiminta tai kokemukset. Myös lapsen miellyttävyys voi vaikuttaa kasvattajan havainnointiin. (Hakkarainen 2002, 269-270.) Cacciatoren, Riikosen ja Tuukkasen (2013) tekemässä kyselyssä huomattiin, että tietynlaiset lapset koetaan ärsyttäväiksi tai vaikeiksi. Kyselyn mukaan esimerkiksi vetäytyvät, välinpitämättömät, aggressiiviset tai kovaääniset lapset herättivät vaikeita tunteita. (Koivunen & Lehtinen 2015, 68.)

Havainnoinnin tulokset vääristyvät, jos kasvattaja hakee havainnoinnista vahvistusta omille ennakoasenteilleen lapsesta. Kasvattajalla voi olla taipumus asennoitua lapsiin kielteisesti tai myönteisesti, mikä vaikuttaa kasvattajan ajatuksiin lapsen asioista. Tällöin lapsen myönteiset piirteet tai huolta herättävät ominaisuudet voivat jäädä huomaamatta. Kasvattajan tulisi tiedostaa itselleen tyypilliset havainnointiin vaikuttavat ennakoasenteet ja tunteet. Ajattelutapansa tiedostamalla kasvattajalla on mahdollisuus muuttaa asenteitaan ja vaikuttaa käyttäytymiseensä. (Koivunen & Lehtinen 2015, 66-68.)

Havainnointi ei koskaan ole täysin neutraali prosessi, eikä vain yhtä oikeaa havainnointitapaa ole. Siksi on tarpeen miettiä kriittisesti tekijöitä, joihin havainnoijan tapa nähdä ja tulkita asioita vaikuttaa. Lapsia havainnoidessa on huolehdittava siitä, että havainnoinnin tulokset perustuvat tosiasioihin, ja että havainnot dokumentoidaan tarkasti aikajärjestyksessä siten, että toisetkin ymmärtävät ne. Edellytyksenä on, että havainnointi tapahtuu puolueettomasti vanhempien luvalla, ilman ennakoasenteita ja arvostelua, jotka eivät hyödytä lapsen kehitystä. Havainnointiin voi liittyä myös esteitä, jos kasvattaja kokee havainnoinnin vaikeaksi tai siihen tarvittavat järjestelyt työläiksi. Kasvattajan vireystila, tarkkaavaisuus ja mieliala voivat vaikuttaa havainnoinnin tuloksiin ja toteutumiseen. (Koivunen & Lehtinen, 63-67.)

Havainnoinnin luotettavuutta voivat heikentää kasvattajan liian nopeat tulkinnat havainnoista tai uskomukset lapsen ja perheen kulttuurista, sosiaalisesta asemasta tai kansalaisuudesta. Kasvattajatiimin keskuudessa vallitseva vääränlainen lojaalius voi muodostua ongelmaksi havainnoista keskusteltaessa ja johtaa objektiivisuuden katoamiseen. Jos yhden kasvattajan havainto tai tulkinta hyväksytään oikeaksi uskaltamatta kyseenalaistaa sitä, voi yleinen käsitys todellisuudesta vääristyä. (Koivunen & Lehtinen 2015, 66-67.)

4. Temperamentti osana persoonallisuutta

Vaikka temperamentti on työssämme keskiössä, on tärkeää tutkia ensin persoonallisuuden kehitystä, jonka osa temperamentti on. Persoonallisuuden tieteellinen tutkimus psykologian osa-alueena sai alkunsa vasta 1900-luvulla. Kuitenkin jo kautta aikojen ihmistä on askarruttanut hänen oma olemuksensa. Kun

psykologiasta tuli oma tieteenalansa 1900-luvun alussa, sen koulukuntien keskuudessa syntyneitä tulkintoja siitä, millaisia ihmiset ovat, alettiin kutsua persoonallisuusteorioiksi. Tunnettuja persoonallisuusteorioita ovat heti 1900-luvun alussa Sigmund Freudin psykodynaaminen persoonallisuusteoria sekä behavioristiset persoonallisuusteoriat, jotka syntyivät samoihin aikoihin Freudin teorian kanssa. 1930-luvulla kehiteltiin piirreteoriat ja 1950-luvulla humanistisen psykologian persoonallisuusteoriat. John Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriaa (1960-1970-luku) sekä Erik Eriksonin psykososiaalisen kehityksen teoriaa (1950-luku) avaamme tarkemmin tuonnempana. Jokainen teoria tarjoaa oman näkemyksensä siitä, mistä ihmisen persoonallisuus koostuu, miten se kehittyy, minkälaiset voimat ohjaavat ihmisen toimintaa sekä siitä, mistä psyykkiset häiriöt johtuvat ja miten niitä voidaan hoitaa. (Ojanen, Anttila, Lähdesmäki, Oksala & Paavilainen 2004, 18-21.)

Persoonallisuuden kehitysteoriat kuvaavat usein lapsuusajan vaiheita, joiden kautta persoonallisuus kehittyy. Vaiheteoriat sen sijaan kuvaavat muutosta ja persoonallisuuden kehittymistä kussakin ikäkaudessa ilmaantuvien uusien ominaisuuksien tai kehityksellisten haasteiden kautta. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 91-97.)

4.1 Mitä on persoonallisuus?

Persoonallisuus on laaja käsite, joka sisältää ihmisen maailmankuvan, minäkäsityksen, itsetunnon, arvot, luonteen sekä temperamentin, joka on persoonallisuuden ydin eli ihmiselle synnynnäisesti tyypillinen tapa reagoida ympäristöön. Ihmisen persoonallisuus ei ole koskaan valmis, se muovautuu koko elämän ajan. Persoonallisuutta voi kuvata työkaluksi, jonka avulla olemme vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. (Viljamaa 2009, 11-12.)

Tietyt taipumukset ovat synnynnäisiä, mutta vuorovaikutus ympäröivien ihmisten kanssa muoaa niitä. Ympäristö voi sekä vahvistaa että häivyttää joitain persoonallisuuspiirteitä. Persoonallisuutta muokkaavat erityisesti kasvatus ja kulttuuri, jossa lapsi elää. Joidenkin persoonallisuustutkijoiden arvion mukaan noin puolet persoonallisuudesta on perinnöllistä. (Viljamaa 2009, 11-12.)

4.2 Lapsen persoonallisuuden kehittyminen

Lapsen persoonallisuuden kehittämisellä tarkoitetaan minän kehittämisprosessia, joka tapahtuu aina vuorovaikutuksessa muihin ihmisiin. Lapsi alkaa pikkuhiljaa oppia millainen hän on ja luo näin kokonaiskuvan itsestään ja muista ihmisistä. (Viljamaa 2009, 11-12.) Varhaisia vuorovaikutussuhteita on pidetty merkittävinä lapsuusajan reagoimis- ja toimintatapojen muokkaajina (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 91-101).

Ensimmäiset vuorovaikutussuhteet muuhun maailmaan säätelevät alusta asti sitä, miten vauva reagoi ja toimii. Jos hoitava vanhempi on temperamentiltaan ja reaktiotavaltaan nopeampainen, hän ei välttämättä kykene havaitsemaan lapsen taipumusta reagoida hitaammin. Tällaisessa tilanteessa on mahdollista, että lapsi turhautuu ja tulee ärtyisäksi. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 91-101.)

Kiintymyssuhdeteoria

Varhaiset vuorovaikutussuhteet ovat tutkitusti merkittäviä lapsen reagoimistapojen muokkaajia syntymästä alkaen. Ne vaikuttavat oleellisesti myös lapsen persoonallisuuden kehittämiseen, joten avaamme opinnäytetyössämme John Bowlbyn maailmanlaajuisesti tunnettua kiintymyssuhdeteoriaa.

John Bowlbyn kehittämä kiintymyssuhdeteoria kuvaa vauvan ja hänen hoitajansa suhdetta. Teorian lähtökohtana on lapsen synnynnäinen tarve kiintyä toiseen ihmiseen. Kiintymyskäyttäytymisellä on myös biologinen pohja: jotta lapsi pystyisi takaamaan itselleen elonjäämisen ja turvallisuuden tunteen, hän suuntautuu vaistojensa ohjaamana toisiin ihmisiin. Kiintymyssuhdeteoria kuvaa vuorovaikutusprosessia, jossa lapsi oppii aikuisen avulla säätelemään sisäistä maailmaansa, tunteitaan ja tarpeitaan, sekä ilmaisemaan itseään. Kiintymyssuhteidensa avulla lapsi muodostaa erilaisia käsityksiä ja oletuksia sekä itsestään että muista ihmisistä. Varhaiset kiintymyskokemukset ovat elintärkeitä myöhemmälle kehitykselle, ne luovat pohjan, jolle perusluottamus sekä itseensä että muihin rakentuu. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 97-99.)

Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriassa lapsen ja hoitajan väliset kiintymyssuhteet on luokiteltu neljään eri ryhmään: turvallinen kiintymyssuhde, turvaton ja välttelevä kiintymyssuhde, turvaton ja ristiriitainen kiintymyssuhde sekä jäsentymätön kiin-

tymyssuhde. Turvallisessa kiintymyssuhteessa lapsi luottaa siihen, että hänen tarpeensa ja tunteensa tunnustetaan ja niihin vastataan sopivalla tavalla. Hoitaja reagoi herkästi lapsen tarpeisiin, ja sen seurauksena lapsi alkaa tuntea, että toiset ihmiset ovat luotettavia ja turvallisia, ja että hän itse on myös rakastettava ja arvokas. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 97-99.)

Turvaton ja välttelevä kiintymyssuhde on sellainen, jossa lasta hoitava aikuinen ei syystä tai toisesta pysty vastaanottamaan lapsen tunnetiloja. Aikuinen ei osaa kohdata ja käsitellä lapsen tunteita. Esimerkiksi lapsen onnistumiskokemukset voivat olla aikuiselle vaikeita, koska lapsi ilmaisee voimakkaita ilon ja riemun tunteita. Tunteita välttelevä aikuinen saattaa tilanteessa jättää lapsen yksin tai hiljentää hänet, koska aikuisen mielestä liika äänekkyyys tai kehuminen ei ole hyväksi. Tällainen toimintatapa johtaa siihen, että lapsi kokee, ettei hänen toivota näyttävän tunteitaan ja hän pyrkii selviämään tunteidensa kanssa yksin. Lapsen keinot säädellä ja kestää tunteita ovat kuitenkin vielä hyvin kehittymättömiä. Mikäli lapsi ei saa kokemusta siitä, että hänen tunteisiinsa vastataan, hän ei myöskään opi nimeämään ja ilmaisemaan tunteitaan. Koska tunteet eivät kuitenkaan häviä tai lakkaa olemasta, ne yleensä ilmenevät jollain muulla tavoin lapsen käytöksessä. Lapsi saattaa oireilla esimerkiksi vetäytymällä tai rajoja uhmaamalla. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 99-101.)

Turvattomassa ja ristiriitaisessa kiintymyssuhteessa aikuinen toimii epäjohtomukaisesti suhteessa lapsen tunnekokemuksiin. Aikuinen saattaa esimerkiksi olla täysin välinpitämätön ja ohittaa lapsen tunneilmaisut kokonaan tai olla aivan liian vihamielinen ja ankara lapselle pienestäkin epäonnistumisesta. Aikuisen suhtautuminen lapsen tunnetiloihin on vaihtelevaa ja ristiriitaista, ja tämän vuoksi lapsen on vaikea ennustaa, mitä omista tunteista ja niiden ilmaisemisesta seuraa. Lapsi kuitenkin luontaisesti hakee vuorovaikutusta ja aikuisen apua tunteidensa kanssa, joten lapsen tunneilmaisut saattavat korostua. Lapsi voi yrittää entistä voimakkaammin saada aikuista ymmärtämään, miltä hänestä tuntuu ja mitä hän tarvitsee. Lapsi olettaa, että jos hän vetoaa aikuisen tunteisiin voimakkaasti, aikuinen näkee hänet paremmin. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 97-101.)

Jäsentymätön kiintymyssuhde on sellainen, jossa suhdetta ei ole oikeastaan päässyt syntymään ollenkaan, koska lapsi ei ole syystä tai toisesta saanut kokea riittävästi vuorovaikutustilanteita saman ihmisen kanssa. Esimerkiksi aikuisen päihteiden käyttö tai psyykkiset sairaudet voivat olla taustalla jäsentymätömässä kiintymyssuhteessa. Mikäli lapsen perushoito on puutteellista, eikä hoitaja huomioi hänen fyysisiä tai psyykkisiä perustarpeitaan, hänelle ei rakennu kokemusta muiden kanssa olemisesta. Tällaisessa tilanteessa lapsen itseilmaisuuksia, esimerkiksi itkua, heikkenee tai loppuu kokonaan, koska hän ei saa paljolti kokemuksia yhdessäolosta. Lapsi saattaa hakea lohtua keneltä tahansa. Hän saattaa myös vetäytyä ja lakata suuntautumasta muihin ihmisiin, koska hänen kokemuksensa mukaan muut ihmiset ovat ennakoimattomia ja turvattomia. Lapsen tunnemaailma on hyvin kaottinen ja hänen on lähes mahdotonta muodostaa itsetuntoa. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 99-101.)

Ihmisen psykososiaalinen kehitys

Psykososiaalisella kehityksellä tarkoitetaan lapsen sosiaalisuuden, tunne-elämän ja persoonallisuuden kehittymistä. Koska temperamentti liittyy näihin oleellisesti, katsomme tarpeelliseksi kuvata persoonan kehitystä psykososiaalisesta näkökulmasta. Erik Eriksonin teoria on maailmanlaajuisesti tunnettu ja monissa lähteissä käytetty luotettava teoria, ja sen vuoksi olemme valinneet sen käytettäväksi opinnäytetyössämme.

Erik Eriksonin teorian mukaan ihminen käy elämänsä aikana läpi kahdeksan psykososiaalista kriisivaihetta, ja niistä jokaiseen liittyy kehityshaaste. Eriksonin teoria perustuu ajatukseen, että kriisin onnistunut läpikäyminen on seuraavan kehityshaasteen onnistumisen edellytys. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 101-102.) Koska opinnäytetyömme käsittelee varhaiskasvatusikäisiä lapsia, avaamme tarkemmin vain kolme ensimmäistä kehityskriisiä, jotka lapsi käy läpi ennen kouluikää. Nämä vaiheet ovat perusluottamus vs. turvattomuus, itsenäisyys vs. epäily/häpeä ja aloitteellisuus vs. syyllisyys. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 101-102.)

Ensimmäisessä kehitysvaiheessa (0-1,5v) muodostuu lapsen perusturvallisuus, joka on turvallisen kehityksen ja terveyden perusta. Epäsuotuisassa kasvuympäristössä lapsen ja aikuisen luottamuksellinen vuorovaikutus voi jäädä kehit-

tymättä, jolloin lapsen perustuntemukseksi muodostuu epäluottamus. Sen sijaan kehitysvaiheen onnistunut läpikäyminen saa lapsessa aikaan toivon tunteen, jolloin lapsen on esimerkiksi helpompi sietää eteen tulevia pettymyksiä ja vastoinkäymisiä. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 101-103.)

Toisen kehitysvaiheen (1,5-3v) keskeisessä osassa ovat motoriikka, liikunta, puhe ja kieli. Lapsen kyky oppia hallitsemaan itseään näkyy esimerkiksi kuivaksi oppimisessa. Kehitysvaiheen onnistuessa lapsi itsenäistyy ja oppii ilmaisemaan tahtoaan hallitusti ja joustavasti. Jos lapsi taas jää usein yksin pettymystensä kanssa, hänelle muodostuu vihamielinen suhtautuminen itseensä tai hän saattaa alkaa korostaa itseään liikaa. Häpeän ja epäilyn tunteet voivat saada aikaan myös piittaamattomuutta muita ihmisiä kohtaan. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 102-103.)

Kolmas kehitysvaihe tapahtuu lapsen ollessa leikki-ikäinen (3-5v). Lapsen kognitiiviset valmiudet ovat jo kehittyneempiä ja niiden avulla hän tutustuu itseensä, muihin ihmisiin sekä ympäröivään maailmaan. Lapselle ominaisin tapa tutustua ympäristöönsä on leikki. Tyypillisesti lapsi samaistuu samaa sukupuolta olevaan vanhempansa ja suuntautuu näin kohti niitä ihanteita, jotka ovat vanhemmille tärkeitä. Tässä vaiheessa lapselle kehittyvät moraalit ja omatunto. Onnistuessaan tässä kehitysvaiheessa lapselle muodostuu kyky tehdä aloitteita ja asioita päättäväisesti. Vaiheen epäonnistuessa lapsen saattaa vallata syyllisyys, mikä voi ilmetä esimerkiksi liian ankarana omatuntona. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 102-104.)

4.3 Mitä on temperamentti?

Temperamentti on varhainen ja biologinen perusta ihmisen persoonallisuuden kehittymiselle, ja sen piirteet ilmenevät jo ennen kuin ympäristö on ehtinyt niihin vaikuttaa. Se on ihmisen yksilöllinen tapa ja tyyli toimia ja reagoida erilaisissa tilanteissa, sekä tapa ilmaista itseään. (Keltikangas-Järvinen 2004, 36- 37.) Temperamenttipiirteet, joita tuonnetun avataan tarkemmin, ovat suhteellisen pysyviä, sekä iästä ja tilanteista riippumattomia. Niiden ilmeneminen kuitenkin muokkautuu iän mukana, mitä selittää biologinen ja psyykinen kypsyminen. Aikuinen siis osaa ilmaista esimerkiksi pettymyksen tunteitaan rakentavammin

tai selviytyy jännittävistä tilanteista paremmin kuin lapsi, joka toimii enemmän impulssiensa ja tunteidensa vallassa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 43-44.)

Arkikielessä temperamentti ymmärretään usein vain impulsiivisuutena ja räis-kymisenä, vaikka myös esimerkiksi rauhallisuus ja seurallisuus ovat yhtä lailla temperamenttia. Yksilön temperamenttia ei voi arvottaa hyväksi tai huonoksi, sillä se saa merkityksensä vasta kontekstissa, jossa hän elää. Oleellista on se, kuinka hyvin ihminen temperamenttinsa kanssa sopii olosuhteisiin ja vastaa ympäristön odotuksiin. Keltikangas-Järvisen (2004, 40) mukaan ihmisen yksilöllisyys selittyy hänen temperamentillaan, jonka muovautumisen lopputulos persoonallisuus on. Ympäristö pyrkii siis tekemään temperamentiltaan erilaisista ihmisistä riittävän samanlaisia käytökseltään, tavoitteiltaan ja arvomaailmoiltaan, jotta yhteiselo onnistuu.

5. Temperamentin lähtökohtia

Jo pienet lapset ja vauvat ovat yksilöitä, joiden välillä on synnynnäisiä eroja. Tästä huomiosta sai alkunsa kiinnostus temperamenttia kohtaan, jonka tutkimus vähitellen alkoi 1950-luvulla. Sitä ennen kehityspsykologian päälinjaksi tehtävänä oli ollut tutkia lapsen keskiarvoista ja normatiivista kehitystä, jonka perusteella määriteltiin mitä on normaali kehitys. Tähän määritelmään ei mahtunut ajatus lasten yksilöllisyydestä ja siitä, kuinka laaja kirjo normaalin kehityksen puitteisiin mahtuu. Lasten välisten käyttäytymiserojen ajateltiin johtuvan ainoastaan ympäristön vaikutuksista, ja etenkin jos kyse oli häiriöstä tai ongelmasta, etsittiin syytä äidin kyvyttömyydestä kasvattaa lasta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 15-16, 18.)

Temperamenttitutkimus alkoi protestina edellä mainittua yksipuolista uskomusta vastaan. 1930-luvulla tutkijat kiinnittivät ensimmäistä kertaa huomiota vastasyntyneiden vauvojen erilaisuuteen, mutta varsinaisesti aihetta alettiin tutkia 1950-luvulla. Temperamenttitutkimus kohtasi tuohon aikaan vastustusta, sillä toisen maailmansodan ja arjalaisen rotuopin jälkeisenä aikana ei haluttu nostaa esiin ihmisten persoonallisia eroja peläten erilaisuuden johtavan eriarvoisuuteen. Toisaalta ihmisen haluttiin sen ajan henkisen neuvostopsykologian mukaisesti ajatella olevan täydellisesti ympäristön ja kasvatuksen muokattavissa, eivätkä

synnynnäiset temperamenttierot antaneet tähän mahdollisuutta. Vastuksesta huolimatta systemaattiset temperamenttitutkimukset aloitettiin mielenosoituksena vallitsevaa yksipuolista kehityspsykologian tutkimusta kohtaan. Käsitys temperamentista laajeni 1970-luvulla ja se mainittiin esimerkiksi kirjallisuudessa, mutta vasta lähempänä 1990-lukua temperamentti huomioitiin kunnolla ja sen ymmärrettiin olevan laajemmin ihmisen käyttäytymistä selittävä tekijä. (Keltikangas-Järvinen 2004, 19-22.)

Erilaisia teorioita temperamentista

Temperamenttiteoriat voidaan karkeasti jakaa lapsia tai aikuisia käsitteleviin teorioihin. Opinnäytetyömme luonteen vuoksi pitäydymme lapsia käsittelevissä teorioissa ja esittelemme niistä käytetyimmät.

Lasten temperamenttitutkimuksen suurimpina vaikuttajina voidaan pitää Thomasia ja Chessiä, amerikkalaisia lastenpsykologeja, jotka aloittivat tutkimuksensa 1950-luvulla havaitessaan olemassa olevat teoriat riittämättömiksi suhteessa kohtaamiinsa pulmiin. Väite, että lasten väliset yksilölliset erot ovat tärkeitä kehityksessä, oli ensimmäinen askel kohti heidän luomaa uutta teoriaa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 23, 30.) Toinen merkittävä oivallus oli huomata, etteivät lapsen sopeutumisongelmat olleet aina vanhempien, kodin tai kenenkään syy. Havaittiin, että joskus lapsella itsellään on erityispiirteitä, jotka eivät vastaa ympäristön odotuksiin ja johtavat ristiriitoihin. Näin syntyi käsite temperamentin ja ympäristön yhteensopivuudesta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 33.) Thomasin ja Chessin teoriaa kutsutaankin interaktiiviseksi temperamenttiteoriaksi sen painottaessa ympäristön merkitystä sekä ympäristön ja temperamentin yhteensopivuutta. Heidän määritelmässään temperamentti on käyttäytymistyyli, joka voidaan jakaa yhdeksään temperamenttipiirteeseen. (Keltikangas-Järvinen 2004, 47-48.) Thomasin ja Chessin malli on yleisimmin käytetty temperamenttiteoria, joten valitsimme sen teorian selkeyden ja ymmärrettävyyden vuoksi myös opinnäytetyömme pääteoriaksi, jota tarkastelemme lähemmin myöhemmin.

Thomasin ja Chessin jälkeen temperamenttia tutkivat Buss ja Plomin, jotka loivat oman teoriansa aiheesta. Sen mukaan löytyy kaksi edellytystä, joiden tulee

täytyä, ennen kuin jotain piirrettä voidaan kutsua temperamentiksi. Ensinnäkin kyseisen piirteen tulee ilmetä varhaislapsuudessa (alle kaksivuotiaana), ja toiseksi kyseisellä piirteellä on oltava perinnöllinen yhteys. Heidän mukaansa temperamenttipiirteitä on vain kolme: emotionaalisuus, aktiivisuus ja sosiaalisuus. Aluksi mukana oli myös neljäs piirre, impulsiivisuus, mutta tutkijat poistivat sen vähäisen perinnöllisen yhteyden takia. Bussin ja Plominen teoriassa emotionaalisuus tarkoittaa stressiherkkyyttä, taipumusta joutua pois tolaltaan ja kokea voimakasta epämiellyttävyyden tunnetta. Näitä voidaan arvioida sen suhteen kuinka herkästi ne ilmenevät sekä kuinka voimakkaita ne ovat. Aktiivisuus tarkoittaa sitä energian määrää, jota henkilö tuottaa ja pystyy ylläpitämään. Tähän liittyy se, millaisella tempolla ihminen toimii ja kuinka paljon voimaa hän käyttää. Sosiaalisuus tässä yhteydessä tarkoittaa muiden ihmisten seurasta nauttimista, seuraan hakeutumista ja sitä, pitääkö muiden seuraa yksinoloa parempana. Tässä teoriassa on paljon yhteneväisyyttä Thomasin ja Chessin teoriaan. (Keltikangas-Järvinen 2004, 71-82.)

Rothbartin ja Batesin temperamenttiteoriassa jaetaan vauvojen temperamentti kuuteen ja vanhempien lasten temperamentti viiteen piirteeseen. Joillakin vauvoilla on havaittavissa taipumus hymyillä tai nauraa herkemmin kuin toisilla, ja tästä käytetään termiä positiivinen affektiivisuus. Ärtävyyttä, vetäytymistä ja epämukavuuden tunteen syntymistä uusissa tilanteissa tarkasteltiin ja arvioitiin sitä, kuinka herkästi vauva reagoi. Vauvasta voitiin havaita myös aktiivisuuden tasoa, tarkkaavuuden kestoa ja sinnikkyyttä sekä biologista rytmisyyttä. Näistä lapsen kasvaessa säilyvät positiivinen affektiivisuus eli hymyily, ärtyneisyys ja aktiivisuus, epämukavuuden tunne ja vetäytyminen jäsentyvät sosiaalisiksi inhibitioksi, tarkkaavuuden kesto muuttuu tarkkaavuuden suuntaamiseksi ja kontrolliksi, ja biologinen rytmisyys temperamenttipiirtenä katoaa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 90-91.)

Kaganin teoriaa sanotaan sosiaalisen inhibition teoriaksi, jossa nähdään kaksi kategoriaa: estyneisyys ja ei-estyneisyys. Näillä viitataan reagoititapaan, jolla lapsi suhtautuu uusiin asioihin ja vieraisiin tilanteisiin. Estyneisyyden havaittiin olevan osaltaan fysiologinen reaktio. Kaganin mukaan ero estyneen ja ei-estyneen temperamentin välillä alkoi ilmetä toisen ja kolmannen ikävuoden ai-

kana, vaikka jo vauvasta saattoi havaita taipumuksia sosiaaliseen inhibitioon. Huomioitavaa on etenkin se, että taipumus liittyi nimenomaan alkureaktioon, eikä kyseessä ollut pysyvä käytös tilanteen muuttuessa tutuksi. Sen sijaan pysyvää oli alkureaktio, jonka mukaan lapsi reagoi aina alussa samalla tavalla. (Keltikangas-Järvinen 2004, 95 ,97 ,101, 105.)

Viimeisenä voidaan esitellä vielä suomalaisen psykologi Tony Dunderfeltin malli neljästä temperamenttityypistä, joiden kuvaamisessa hän käyttää värejä. Pohjalla on jako introversioon ja ekstroversioon eli sisään- tai ulospäin suuntautumiseen. Temperamenttiltaan sininen ihminen on useimmiten rauhallinen, tutkiva, analyyttinen, mahdollisesti varautunut ja enemmän introvertti. Punaiseen temperamenttiin liitetään muun muassa suoruus, ulospäin suuntautuneisuus, voimakastahtoisuus, energisyys ja käytännöllisyys. Keltaista kuvaavat sanat hyväntahtoinen, ihmisläheinen, spontaani, tunteellinen ja mielikuvituksekas. Vihreä temperamenttityyppi puolestaan kuvaa tasapainoista, huolellista, maanläheistä, lämmintä ja syvällistä ihmistä. (Dunderfelt 2012, 52-63.)

6. Temperamenttityypit Thomasin ja Chessin mukaan

Aiemmassa kappaleessa mainittu Alexander Thomasin ja Stella Chessin luoma temperamenttiluokitus on laajasti tunnettu sekä runsaasti käytetty varhaiskasvatuskontekstissa ja –kirjallisuudessa. Tässä teoriassa määritellään kolme temperamenttityyppiä ja yhdeksän temperamenttipiirrettä. Luokittelu on mielestämme selkeä ja monipuolinen, ja etenkin temperamenttipiirteiden kautta lapsen henkilökohtaista temperamenttia ja olemusta on mahdollista tunnistaa ja ymmärtää. Näillä perusteilla valitsimme Thomasin ja Chessin mallin käytettäväksi opinnäytetyössämme, esittelemme sen seuraavaksi tarkemmin sekä käytämme luokittelua työmme myöhemmissä osissa.

6.1 Helppo temperamentti

Thomasin ja Chessin luokittelussa ensimmäinen temperamenttityyppi on nimeltään helppo temperamentti. Helpon temperamentin omaaville lapsille tavanomaista on esimerkiksi biologisten toimintojen, kuten nälän, unirytmien ja suolen toiminnan säännöllisyys, myönteinen suhtautuminen uusiin asioihin ja ihmisiin

sekä halu lähestyä uusia ihmisiä ja esineitä. He sopeutuvat hyvin muutoksiin, ja ylipäättään helppoon temperamenttiin yhdistetään positiivinen mieliala, korkea ärsytyskynnys ja vähemmän intensiivinen tapa osoittaa voimakkaita tunteita. (Keltikangas-Järvinen 2004, 62.)

Tähän kategoriaan sijoittuvat lapset omaksuvat jo vauvana säännölliset ruokailuajat ja uudet ruuat vaivatta, myös säännöllinen unirytmistö löytyy varhain ja ilman, että siihen tarvitsee edes kiinnittää erityistä huomiota. Uusiin tilanteisiin sopeutuminen on helppoa, ja esimerkiksi päiväkodin ja koulun aloittaminen eivät aiheuta vaikeuksia. Heidän on helppo sopeutua leikkimään muiden lasten kanssa ja he mukautuvat helposti myös aikuisten, kuten päiväkodin työntekijöiden tai opettajien, vaatimuksiin. Pettymysten sietäminen on helppoa ja pahemmatkin turhautumisen tunteen ja pettymykset saavat aikaan vain lyhytaikaisen ja helposti laantuvan kiukunpuuskan. (Keltikangas-Järvinen 2004, 62- 63.)

6.2 Hitaasti lämpenevä temperamentti

Toista temperamenttityyppiä kutsutaan hitaasti lämpeneväksi temperamentiksi, jota kuvaa hyvin kaksi piirrettä: ei kovin voimakas, mutta kuitenkin negatiivinen reaktio uusiin asioihin ja hidas sopeutuminen uusiin tilanteisiin ja asioihin huolimatta siitä, että lapsella on ollut mahdollisuus tutustua asiaan jo useita kertoja. Biologinen rytmi esimerkiksi syömisen, nukkumisen ja suolentoiminnan suhteen on melko säännöllinen. Tosin uudet asiat, kuten uudet ruuat aiheuttavat tällaisissa lapsissa vastustusta. Tähän kategoriaan kuuluu noin 40 % lapsista. (Keltikangas-Järvinen 2004, 63.)

Tunnereaktiot, positiiviset tai negatiivisetkaan, eivät kuitenkaan ole järin voimakkaita. Negatiiviset reaktiot voi havaita esimerkiksi kylpytilanteissa, uuden ruuan maistamisessa, kyläpaikkaan mentäessä ja uusia ihmisiä tavatessa tai päiväkodin ja koulun aloittamisessa. Vanhemmasta saattaa tuntua, että lapsen kanssa olisi helpointa olla vaan kotona, koska kaikki tavallisesta arjesta ja rytmistä poikkeava toiminta saa aikaan protestin, ja lapsen rauhoittaminen vie aikaa. Lapsen on vaikea sopeutua mihinkään normaalista arjen rytmistä poikkeavaan, ja pienetkin muutokset voivat aiheuttaa katastrofin. Huolimatta siitä, kuin-

ka rauhallisesti lasta valmistaa ja totuttaa uuteen tilanteeseen tai asiaan, reaktio on negatiivinen ja lapsi kapinoi. (Keltikangas-Järvinen 2004, 63- 64.)

Termi hitaasti lämpenevä tulee nimenomaan siitä, että lapsi sopeutuu hitaasti uusiin tilanteisiin ja hän tarvitsee paljon aikaa uusien asioiden tutkimiseen ilman sopeutumispaineita ja vaatimuksia. Vähitellen hän alkaa osoittaa mielenkiintoa ja positiivista suhtautumista uusia ihmisiä ja tilanteita kohtaan, tuntee olonsa rentoutuneeksi sekä saa ja kykenee ilmaisemaan tilanteesta mielihyvän tunteita. Termillä hitaasti lämpenevä on selvästi negatiivinen sävy. Kyse on kuitenkin vain siitä, että kyseisen temperamentin omaava lapsi tai aikuinen on harkitseva ja tarvitsee aikaa uusien tilanteiden arvioimiseen, eikä juurikaan pidä siitä, että asiat muuttuvat nopealla tahdilla. Tässä temperamentissa ei ole mitään negatiivista, eikä se ole huonompi kuin muutkaan temperamenttityypit, päinvastoin moni voisi ottaa oppia tästä tyyplistä ja harkita toimintaansa hiukan pidempään, jolloin ihmiset voisivat säästyä monilta ongelmilta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 64.)

Ongelmia hitaasti lämpenevän temperamentin omaavien lasten kanssa ilmaantuu silloin, jos vanhemmat eivät ymmärrä lapsen hidasta suhtautumista uusiin asioihin vaan asettavat jonkinlaisia vaatimustasoja, mikä taas lisää paineita lapselle. Lapsella ja vanhemmilla voi olla erilainen rytmi, ja vanhempi saattaa ajatella, että lapsi kiukuttelee heidän kiusakseen. Esimerkiksi lapsi saattaa olla vasta tottunut kylvyssä oloon ja rauhoittunut kylpyyn laittamisesta aiheutuneesta kiukusta, kun hänet otetaan sieltä pois, mikä taas saa aikaan uuden kiukun. Tähän kategoriaan kuuluu noin 15 % lapsista. (Keltikangas-Järvinen 2004, 65.)

6.3 Vaikea temperamentti

Thomasin ja Chessin mukaan kolmas temperamenttipiirre on helpon temperamentin vastakohta, vaikea temperamentti. Termiä on kritisoitu paljon sen negatiivisen värityksen vuoksi. On ajateltu, että se leimaa lapsen ja unohtaa kokonaan, että vaikean temperamentinkin omaavilla lapsilla on myös positiivisia piirteitä. Vaikea temperamentti ei siis tarkoita, että itsessään olisi vaikea. Vaikea temperamentti ei ole sen parempi tai huonompi, helpompi tai vaikeampi kuin muutkaan temperamentit. Joissakin tilanteissa kyseinen temperamentti on hyvä

asia, joissakin taas huono. Määritelmä vaikea temperamentti ei nouse lapsesta itsestään vaan siitä, miten ympäristö siihen reagoi. Lapsen temperamentti määrytyy vaikeaksi sen mukaan, miten paljon työtä tai vaivaa se aiheuttaa esimerkiksi vanhemmille, päiväkodin työntekijöille tai opettajille. Termin vaikea temperamentti tilalle onkin ehdotettu esimerkiksi voimakasta, aktiivista, haastavaa tai energistä temperamenttia. (Keltikangas-Järvinen 2004, 65- 67.)

Tähän temperamenttiin kuuluvilla lapsilla biologiset toiminnot ovat usein epäsäännöllisiä. Toisinaan lapsi saattaa olla tyytyväinen useita tunteja, toisinaan taas haluaa esimerkiksi syödä tunnin välein. Tottuminen uusiin ruokiin on vaikeaa. Myös unirytmii on epäsäännöllinen, eikä voi olla varma nukkuuko lapsi puolen tunnin vai kolmen tunnin päiväunet. Myös yöt ovat nukkumisen suhteen rauhattomia, ja iltaisin nukahtaminen on vaihtelevaa ja vaatii usein pitkän ja sitkeän väsytystaistelun. Epäsäännöllisyys jatkuu myös aikuisiällä, vaikka säännöllisyys toki lisääntyy jonkin verran iän mukana tulevan tottumisen myötä. (Keltikangas-Järvinen 2004, 65- 66.)

Vaikean temperamentin omaavat lapset ilmaisevat sekä positiivisia että negatiivisia tunteita voimakkaasti. Reaktiot yleensäkin ovat voimakkaita, ja lapsi saattaa turhautuessaan esimerkiksi paiskoa ovia ja heitellä tavaroita. Hän itkee herkästi ja on vaikeasti rauhoitettava. Lapsen suhtautuminen uusiin asioihin ja tilanteisiin on negatiivista, varautunutta ja vetäytynyttä ja hän on usein huonolla tuulella ja ärtynyt. Tällaiselle lapselle arjen selkeät rutiinit ovat erittäin tärkeitä, koska suhtautuminen uusiin asioihin vie aikaa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 66.)

On huomattava, että kaikkia lapsia ei tietenkään voi sijoittaa näihin kolmeen temperamenttiluokkaan. Moni kuuluu johonkin välimaastoon ja kuvailu onnistuu paremmin yksittäisten piirteiden avulla. Esimerkiksi jotkut helpon temperamentin omaavat lapset voivat olla todella helppoja joissakin tilanteissa, mutta toisinaan he saattavat osoittaa suurtakin joustamattomuutta. Harvoin myöskään vaikean temperamentin lapset ovat vaikeita kaikissa tilanteissa. On myös korostettu, että jotkut lapset ja aikuiset ovat aktiivisia, toiset hitaasti lämpeneviä ja muutoksia karttavia, ja toiset sopeutuvia. Kyseinen arviointi ei viittaa minkäänlaisiin sopeutumis- tai muihinkaan häiriöihin, vaan osoittaa pelkästään sen, miten erilai-

sia normaalit lapset saattavat käyttäytymiseltään olla. (Keltikangas-Järvinen 2004, 67- 68.)

6.4 Temperamenttipiirteet

Thomas ja Chess ovat määritelleet temperamentin käyttäytymistyyliksi ja jakaneet sen yhdeksään temperamenttipiirteeseen. Temperamenttipiirteet ovat aktiivisuus, rytmisyys, lähestyminen tai vetäytyminen, sopeutuminen, vastauskynnyks, reaktioiden intensiivisyys tai voimakkuus, mielialan laatu, häirittevyys sekä tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys. Piirteet ovat tiiviisti kuvattuina taulukossa 1, ja niitä avataan sen jälkeen tarkemmin. (Keltikangas-Järvinen 2004, 48- 61.)

Kyseiset piirteet löytyvät kaikilta ihmisiltä, mutta näyttäytyvät eri tavoin. Temperamenttipiirteiden ilmentyminen noudattaa väestössä normaalijakaumaa siten, että keskiarvoa esiintyy paljon ja ääripäitä vain vähän. Näin ollen ihmisen persoonallisuus painottuu sen mukaan, missä piirteissä hän eniten poikkeaa keskiarvosta. Jokaista piirrettä tarkastellaan yksittäin ja niistä muodostuu kokonaisuus, eli temperamenttiprofiili. Yksittäisten piirteiden sijaan niiden yhdistelmät antavat meille viitteitä siitä, kuinka lapsi eri tilanteissa tulee reagoimaan. (Kanninen & Sigfrids 2012, 40.)

Temperamentti- piirre	Yleistä	Korkea ilmentymi- nen	Matala ilmentyminen
Aktiivisuus	Motorinen aktiivisuus, liikehinnän määrä, voima ja nopeus.	Levoton, hakeutuu fyysiseen toimintaan, toimii nopeasti ja voimakkaasti.	Pystyy olemaan paikoillaan pidempiä aikoja, rauhallinen olemus, verkkaiset liikkeet.
Rytmisyys	Biologisten toimintojen säännöllisyys.	Helposti ennustettava, säännöllinen.	Vaikeasti ennakoitava, epäsäännöllinen.
Lähestyminen/ vetäytyminen	Spontaani reaktiivisuus tilanteissa (mieliala sekä käytös).	Iloinen, innostunut, hakee haasteita, utelias suhtautuminen.	Ujo, varovainen, säikähtänyt, peräännyttänyt, kääntyy pois, lähestyy hitaasti.
Sopeutuminen	Uuteen tilanteeseen mukautuminen ja joustavuus.	Sopeutuu ja toimii adekvaatisti pian alkureaktion jälkeen. Sietää muuttuvia tilanteita ja yllätyksiä.	Muutokset aiheuttavat stressiä, sopeutuu hitaasti uuteen.
Vastauskynnys	Aistiherkkyys, reagointi ärsykkeeseen.	Tarvitaan voimakas ärsyke ennen kuin lapsi reagoi siihen.	Reagoi pienimpäänkin ärsykkeeseen,
Reaktioiden intensiivisyys	Reaktioon tai vastaukseen käytetty energiamäärä sisällystyksistä riippumatta.	Äänekäs, voimakas tunneilmaisu niin hyvässä kuin pahassa.	Hillitty ja rauhallinen ilmaisu, mielenliikkeitä voi olla vaikea tunnistaa.
Mielialan laatu	Lapsen vallitseva mieliala ilman suuria ulkoisia vaikuttimia, perusmieliala.	Optimistisuus, hyväntuulisuus, perustyytyväinen.	Pessimistisuus, taipumus alakuloisuuteen ja ärtyneisyyteen.
Häirittävyys	Keskittymiskyky, kuinka suuri ärsyke tarvitaan keskeyttämään lapsen toiminta.	Tarkkaavuus herpaantuu helposti, huomioi liiaksi ympäristöään, vaikea keskittyä.	Keskittyy hyvin, ei häiriinny ympäristön virikkeistä herkästi.
Tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys	Kuinka kauan ja kuinka sitkeästi lapsi jatkaa toimintaansa mahdollisista esteistä huolimatta.	Yrittää sinnikkäästi, paneutuu toimintaan pitkäksi aikaa, haluaa saattaa toimintansa päätökseen.	Luovuttaa herkästi, kiinnostus siirtyy kohteesta toiseen, lyhytjänteinen toiminta.

Taulukko 1. Temperamenttipiirteet Thomasin ja Chessin mukaan (Keltikangas-Järvinen 2004, 48-61)

Aktiivisuudella tarkoitetaan sitä, miten paljon lapsi on päivän aikana liikkeessä ja miten paljon hän puuhailee verrattuna siihen, miten paljon hän on paikallaan. Aktiivisuuteen liittyy liikkeelläolon määrän lisäksi myös esimerkiksi se, miten pian lapsi nukahtaa, jääkö hän sänkyyn rauhassa vai täytyykö häntä käydä monta kertaa rauhoittelemassa tai saattamassa takaisin omaan sänkyyn. Aktiivisuuden tasosta kertoo myös se, kuinka nopeasti herättyään lapsi nousee ylös, ja sujuvatko esimerkiksi vaipanvaihdot rauhallisesti, sekä onko lapsi vaikeasti puettava jatkuvan liikkumisen vuoksi. (Keltikangas-Järvinen 2004, 48- 49., Keltikangas-Järvinen 2006, 77- 78.)

Rytmisyydellä tarkoitetaan lähinnä lapsen ennustettavuutta ja biologisten toimintojen säännöllisyyttä. Näihin liittyvät esimerkiksi unirytm, nälkään ja syömiseen liittyvät asiat sekä suolentoiminta. Korkearytmisillä ihmisillä sisäinen kello on hyvin tarkka. Hän haluaa mennä aina nukkumaan samaan aikaan ja herää yleensä aina samoihin aikoihin. Aamu- ja iltainen liittyvät myös oleellisesti rytmisyyteen. Mikäli arjen normaaleihin rutiineihin tulee poikkeuksia, tällainen henkilö tulee helposti ärtyisäksi ja voi saada esimerkiksi päänsärkyä. Korkearytmisen henkilön toiminta on helposti ennustettavissa ja hän arvostaa järjestystä ja organisoii tekemisiään hyvin ja on järjestelmällinen. (Keltikangas-Järvinen 2004, 50; Keltikangas-Järvinen 2006, 104- 105.)

Lähestymisellä tai vetäytymisellä tarkoitetaan lapsen ensimmäistä spontaania reaktiota uusissa tilanteissa. Vaikuttaako hän iloiselta ja innostuneelta uusista tilanteista tai ihmisistä ja rientää suin päin tekemään tuttavuutta, kokeilemaan ja katsomaan, vai vaikuttaako hän enemmänkin säikähtäneeltä ja vetäytyneeltä, astuuko mieluummin askelen taaksepäin ja mieluummin katselee uusia ihmisiä ja tilanteita ensin omassa rauhassa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 51; Keltikangas-Järvinen 2006, 110- 111.)

On kuitenkin huomattava, että ensireaktiolla ei välttämättä ole tekemistä myöhemmän suhtautumisen kanssa. Voi olla, että ensireaktio on varautunut ja vetäytyvä, mutta ajan kuluessa innostus ja mielenkiinto löytyvät. (Keltikangas-Järvinen 2004, 52.)

Edellä mainittu temperamenttipiirre kuvasi lapsen ensimmäistä reaktiota uudessa tilanteessa. Seuraava piirre, sopeutuminen, kuvaa sitä, miten nopeasti alkureaktion jälkeen lapsi pystyy mukautumaan uuteen tilanteeseen. Jos lapsen reagointi uuteen ihmiseen on aluksi negatiivinen ja varautuva, kuinka kauan suhtautumisen muuttuminen kestää? (Keltikangas-Järvinen 2004, 54- 55.)

Vastauskynnys tarkoittaa sitä, miten voimakas ärsyke tarvitaan herättämään havaittavissa oleva vastaus. Mikäli lapsen vastauskynnys on matala, lapsi reagoi pieniinkin ärsykkeisiin, jos kynnys on korkea, tarvitaan melko voimakas ärsyke ennen kuin lapsi edes noteeraa sitä mitenkään. Vastauskynnystä on helpompi selvittää vähän vanhemmalta lapselta, koska pienen vauvan vastauskynnys tulee esiin vain silloin, kun kyse on epätavallisesta herkkyydestä. (Keltikangas-Järvinen 2004, 55- 57.)

Reaktioiden intensiivisyys tai voimakkuus kuvaa sitä, millaisen energiamäärän lapsi käyttää reaktioon tai vastaukseen sen sisällöstä riippumatta. Reaktioiden ollessa intensiivisiä, ilmaisee lapsi niin ilon kuin mielipahan tunteet äänekkäästi ja isosti. Intensiivisyyden ollessa matala, lapsi ilmaisee itseään vaisummin ja hillitymmin. Ero ilmenee esimerkiksi silloin, jos lapsi on pettynyt: kovin intensiivisesti regoiva lapsi raivostuu ja saa koko perheen varpailleen, kun taas toisen ääripään lapsi vetäytyy olemaan itsekseen ja suree hiljaa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 57- 58.)

Mielialan laadulla tarkoitetaan sitä, millainen lapsen vallitseva mieliala on. Onko hän positiivinen vai negatiivinen, ja suhtautuuko hän asioihin pääasiallisesti optimistisesti vai negatiivisesti. Oleellista tähän piirteeseen on myös se, tarvitaanko onnellisuuden tai surullisuuden jokin erityinen tilanne, joka laukaisee nämä tunteet, vai ovatko ne ennemminkin elämän perusasenteita. (Keltikangas-Järvinen 2004, 58.)

Häirittävyydellä tarkoitetaan sitä, miten helposti lapsen huomio kiinnittyy toisaalle, tai miten voimakkaita ärsykejä tarvitaan muuttamaan tai keskeyttämään toiminta, jota hän on tekemässä. Voidaan puhua myös keskittymiskyvyn ja tarkkaavaisuuden puutteesta. Jos lapsen häirittävyys on korkea, hän unohtelee helposti asioita, koska hänen huomionsa kiinnittyy toisaalle pienimmästäkin ärs-

sykkeestä. Lapset, joilla on korkea häirittävyys, ovat loistavia huomioijia ja havainnoijia. He havaitsivat helposti pieniäkin muutoksia, mutta ongelma on siinä, että pienetkin ärsykkeet saavat heidän keskittymisensä pois siitä, mitä he olivat tekemässä. Matalasta häirittävydestä voidaan puhua silloin, kun lapsen huomiota on vaikea kääntää pois kerran aloitetusta toiminnasta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 58- 59; Keltikangas-Järvinen 2006, 99- 100.)

Viimeinen temperamenttipiirre on tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys, jotka liittyvät läheisesti toisiinsa. Tarkkaavuuden kesto tarkoittaa sitä, kuinka kauan lapsen huomio pysyy siinä, mitä hän on tekemässä. Sinnikkyydellä tarkoitetaan sitä, kuinka kauan lapsi pystyy jatkamaan toimintaansa huolimatta esteistä, jotka yrittävät lopettaa hänen toimintansa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 60-61.)

Tarkkaavuuden kestoa pystytään arvioimaan esimerkiksi siitä, kuinka pitkään lapsi pystyy paneutumaan johonkin leikkiin, onko hän kiinnostunut yhdestä asiasta vain hetken ja siirtykö saman tien seuraavaan leikkiin, vai haluaako hän jatkaa kerran aloitettua leikkiä pitempään. Tarkkaavuuden kestoa havainnoidessa on otettava huomioon lapsen ikä, koska kesto on oleellisesti riippuvainen siitä, kuinka vanha lapsi on. (Keltikangas-Järvinen 2004, 60-61.)

Sinnikkyyttä voidaan sen sijaan arvioida jo varhain esimerkiksi siitä, kuinka sinnikkäästi lapsi tavoittelee näköpiirissä olevaa lelua. Isommalla lapsella sinnikkyys tulee esiin esimerkiksi lapsen tavassa pelata pelejä, koota palapelejä, opetella polkupyörällä ajoa, ja esimerkiksi koulutehtävissä. On kuitenkin muistettava, että sinnikkyyttä voidaan luotettavasti arvioida vasta siten, kun alkuvaikeus asian hallinnassa on ohitettu. On tärkeä erottaa toisistaan sinnikkyiden puute ja esimerkiksi itseluottamuksen puute. (Keltikangas-Järvinen 2004, 60-61.)

7. Opinnäytetyön tarkoitus

Opinnäytetyömme tarkoitus on perehtyä erilaisiin temperamenttityyppeihin, niille tyypillisiin piirteisiin sekä lapsihavainnointiin. Lapsihavainnointi on varhaiskasvatuksessa merkittävä työmenetelmä, jonka avulla voidaan tunnistaa lasten yksilöllisiä temperamentteja. Lapsen temperamentista tietoinen kasvattaja pystyy

huomioimaan lasta kokonaisvaltaisesti ja toimimaan lapsen kannalta parhaalla tavalla aiheuttamatta lapselle turhaa stressiä.

Opinnäytetyössämme etsimme vastausta seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Millä tavoin lapsihavainnointi tiedonkeruumenetelmänä ja työkaluna tukee varhaiskasvattajaa hänen työssään?
- 2) Millä tavoin lapsihavainnointi tukee kasvattajaa lapsen temperamentin huomioimisessa varhaiskasvatuksessa?

Kirjallisuuskatsauksellamme tuotamme varhaiskasvattajille tietoa lapsihavainnoinnin perusteista ja temperamenttityypeistä. Selvitämme, kuinka lapsihavainnointia työmenetelmänä voisi vahvistaa temperamentin osalta. Tuottamamme tiedon avulla kasvattajat oppivat tunnistamaan, mitä asioita havainnoida, jotta lapsen temperamenttipiirteistä saadaan tietoa. Kirjallisuuskatsauksemme tarkoituksena on auttaa kasvattajia tunnistamaan lapsen temperamentti, jolloin lasta voi huomioida yksilöllisesti ja tarkoituksenmukaisesti, ja toimintaa suunnitella tukemaan lapsen kehitystä parhaalla tavalla.

8. Opinnäytetyön toteutus

Opinnäytetyömme on kirjallisuuskatsaus, jossa selvitimme teoriaa niin lapsen temperamentista kuin lapsihavainnoinnista. Tarkastelimme erityisesti sitä, kuinka päiväkodissa havaitaan ja pystytään huomioimaan lasten erilaisuus tältä osin. Keräsimme tietoa kirjallisuudesta ja tutkimuksista, jotka käsittelevät varhaiskasvatusta, lapsen temperamenttia ja lapsihavainnointia. Valitsimme kirjallisuuskatsauksen opinnäytetyömme menetelmäksi, sillä se sopi parhaiten elämäntilanteeseemme. Työmme kohderyhmänä näemme varhaiskasvatuksen työntekijät. Kirjallisuuskatsauksestamme hyötyvät myös muut lasten parissa toimivat aikuiset.

Työstimme opinnäytetyötämme ensin pareittain. Yhtä paria kiinnosti enemmän temperamentin tutkiminen, ja toiset keskittyivät työssään lapsihavainnointiin. Perusteluita aiheen valikoitumiseen olivat henkilökohtainen kiinnostus temperamentin tutkimiseen sekä ammatillisessa mielessä kiinnostus aiheeseen pe-

rehtymiseen lapsihavainnoinnin keinoin. Potentiaalisinta oli toteuttaa työ yhdistämällä voimamme, jolloin saimme tärkeää tietoa kahdesta käsi kädessä kulkevasta aiheesta samaan työhön.

8.1 Kirjallisuuskatsaus

Systemaattinen kirjallisuuskatsaus on tieteellinen tutkimusmenetelmä, jossa kerätään jo olemassa olevaa tietoa, arvioidaan sen laatua ja tuloksia rajatusta ilmiöstä (Kääriäinen & Lahtinen 2006, 37). Systemaattinen kirjallisuuskatsaus jaetaan useaan eri vaiheeseen. Työ etenee järjestelmällisesti ja koostuu tutkimussuunnitelmasta, tutkimuskysymysten määrittelemisestä, alkuperäistutkimusten hausta, valinnasta, laadun arvioinnista ja analysoinnista sekä tulosten esittämisestä. Aiheen rajaaminen prosessin aikana on tärkeää. (Leino-Kilpi 2007, 6.)

Systemaattisen kirjallisuuskatsauksen tärkein vaihe on yksityiskohtaisen tutkimussuunnitelman tekeminen. Tutkimussuunnitelmassa määritellään tutkimuskysymykset, menetelmät ja hakusanat, joilla tietoa haetaan. Siinä valitaan myös sisäänottokriteerit, joilla alkuperäisiä tutkimuksia valitaan ja jätetään pois. (Kääriäinen & Lahtinen 2006, 39.) Tutkimuskysymyksiä voi olla yksi tai useampia ja ne voivat olla joko vapaasti muotoiltuja tai strukturoituja. Kirjallisuuskatsauksen tekijän ja lukijan kannalta on olennaista, että tutkimuskysymykset määritetään selkeästi. (Kääriäinen & Lahtinen 2006, 39-40.)

Seuraavana on vuorossa tiedonhaku eri tietokannoista. Eri tietokantoihin olisi hyvä perehtyä ja kerrata niiden toiminta ja hakutekniikat. Kannattaa kokeilla erilaisia hakutekniikoita. Jos hakutuloksia tulee liian vähän, hakustrategiaa on laajennettava. Voidaan kokeilla käyttää synonyymejä, hakua eri tavalla tai useammista tietokannoista. Jos hakutuloksia tulee liikaa, supistetaan hakustrategiaa. Rajataan haku koskemaan tiettyjä vuosia tai vuosikymmentä, kieltä, dokumenttityyppiä tai ikäryhmää. Tuloksista valitaan tutkijalle sopiva aineisto otsikon, tiivistelmän ja/tai artikkelin perusteella. (Tampereen yliopisto 2009.)

Hakutuloksia ja koko prosessia tulee arvioida, ja on myös muistettava lähdekriittikki. Systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessa saatuja tuloksia tulee tulkita rehellisesti, puolueettomasti ja objektiivisesti. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007, 253-254; Tampereen yliopisto 2009.)

8.2 Tiedonhaku opinnäytetyössämme

Teoriaosuutta varten teimme selkeän työnjaon keskenämme. Aloitimme tiedonhaun perehtymällä aiheeseemme liittyvään kirjallisuuteen. Hyödynsimme kirjojen, väitöskirjojen ja opinnäytetöiden lähdeluetteloja. Niiden kautta saimme vinkkejä, joilla pääsimme eteenpäin tiedonhaussa.

Olemme etsineet aineistoa eri tietokannoista löytääksemme tietoa monipuolisesti ja saadaksemme kattavan lähdemateriaalin. Käytimme Nelli-portaalia ja muita avoimia tietokantoja. Yliopistojen julkaisuarkistoista etsimme kasvatustieteellisiä artikkeleita, pro gradu -tutkielmia ja väitöskirjoja. Teimme hakuja myös Google Scholarin avulla.

Teimme hakuja suomeksi ja englanniksi. Suomenkielisiä hakusanoja olivat muun muassa *varhaiskasvatus*, *päiväkoti*, *temperamentti*, *vaikea temperamentti*, *stressi*, *havainnointi*, *lapsihavainnointi* ja *lapsi*. Yhdistimme eri sanapareja ja käytimme sanoista katkaistuja versioita saadaksemme mahdollisimman osuvia hakutuloksia. Haimme aineistoa englanninkielisillä termeillä *child*, *child observation*, *temperament*, *early childhood education* ja *day care*. Käytimme myös synonyymejä, joilla lisäsimme todennäköisyyttä löytää kaikki aiheeseemme soveltuvat julkaisut.

Tiedonhaku oli pitkä prosessi. Haasteina oli hakutulosten vähyys ja löydettyjen tulosten epäsovpiuus aiheeseemme. Toisaalta haastetta oli myös työn rajaamisessa, sillä aiheestamme ja siihen liittyvistä asioista olisi voinut kirjoittaa paljon laajemminkin. Tiedonhakuprosessiamme hankaloitti, se että ammattikorkeakoulullamme ei ole ostettuja oikeuksia sosiaali- tai kasvatusalan tietokantoihin. Voi olla, että toisella paikkakunnalla olisimme löytäneet kirjallisuuskatsaukseemme

sopivaa aineistoa helpommin. Tiedonhakuprosessiamme rajoittavat tekijät huomioiden valitsemamme aineisto on aiheeseemme parhaiten soveltuva.

Tiedonhaun jälkeen kirjoitimme opinnäytetyömme teoriaosuuden ja valitsimme yhdessä materiaalit kirjallisuuskatsaukseemme. Kokoonnuimme keskustelemaan ja kokoamaan tietojamme yhteen. Yhteistyömme on sujunut hyvin koko opinnäytetyön tekemisen ajan.

9. Lapsihavainnointi varhaiskasvattajan työtä tukemassa

Havainnoimalla lapsia kasvattaja saa tietoa siitä, kuinka hänen tulisi toimia lapsen ja lapsiryhmän kanssa heidän hyvinvointiaan edistävällä tavalla. Havainnointi on varhaiskasvatuksessa toiminnan suunnittelun, toteuttamisen ja arvioinnin perusta. (Koivunen & Lehtinen 2015, 16). Laadukkaan varhaiskasvatuksen takaamiseksi kasvattaja siis tarvitsee havainnointitietoa perusteluksi kaikille ratkaisuilleen ja toiminnalleen pienten lasten parissa.

Havainnoinnin käyttäminen varhaiskasvatuksessa edistää lastentarhanopettajien ammatillista kasvua ja omien työtapojen arviointia. Havainnoinnin käyttäminen työvälineenä tuo esiin lasten yksilöllisiä tarpeita, eroja ja kiinnostuksen kohteita. Havainnointi vahvistaa lastentarhanopettajien kykyä tarkastella lapsen kehitystä ja oppimista erilaisesta näkökulmasta. Systemaattisen havainnoinnin myötä lastentarhanopettaja voi pohtia, vastaako suunniteltu toiminta lasten kehityksellisiä tarpeita. Lapsihavainnointi saa myös kyseenalaistamaan aikaisempia stereotyyppisiä käsityksiä ja pohtimaan kasvattajatiimeissä käytyjen keskustelujen sisältöjä (Tahkokallio 2014, 171-172). Tästä voidaan päätellä, että lapsihavainnoinnin lisääminen lastentarhanopettajan työssä parantaa varhaiskasvatuksen laatua ja saa kasvattajan kyseenalaistamaan aikaisempia työtapojaan. Työtapojen tarkastaminen ja päivittäminen voi lisätä kasvattajan motivaatiota ja tyytyväisyyttä työtään kohtaan ja toimii näin kasvattajan työtä tukevana asiana.

9.1 Temperamentin havainnoiminen

Lapsen temperamentti, eli synnynnäinen ja melko pysyvä käyttäytymistyyli, vaikuttaa lapsen kehitykseen. Temperamentti ilmenee tietyinä reagoititapana asi-

oihin ja osittain kasvun myötä muuttuvina piirteinä. Erilaiset temperamentit ovat syynä siihen, miksi joku ihminen on helposti innostuva ja hakee elämäänsä jännitystä ja toinen taas tarvitsee aikaa sopeutumiseen ja toimii turvallisuushakuisesti. Lapsen temperamentin ymmärtäminen tarkoittaa yksilöllisten piirteiden huomiointia kaikessa kasvatuksessa. Temperamentin tukeminen on osa lapsen kehityksen tukemista. Tässä on oleellista juuri lapsen piirteiden ja toiminnan havainnoiminen. Lapsen yksilöllisyyden hyväksyminen ja tunteminen auttaa lasta kasvamaan sopeutuvaksi ja itsensä hyväksyväksi aikuiseksi. Aikuisen toiminta ja suhtautuminen lapseen voi joko tukea tai haitata lapsen kehitystä. (Aaltonen, Lehtinen, Leppänen, Peltonen, Tarvo, Tuunainen & Viherä-Toivonen 2008, 10-12.)

Useiden kuntien varhaiskasvatussuunnitelmat korostavat erilaisuuden ja yksilöllisyyden arvostamista (Koivunen & Lehtinen 2015, 134). Jo tämä ohjaa kasvattajia lapsen temperamentin tunnistamiseen ja huomioimiseen kasvatuksessa. Koska lapsen temperamentti ilmenee erilaisina piirteinä käyttäytymisessä ja reagoitapana, on lapsen havainnointi lähes ainoa tapa temperamentin luotettavaan tunnistamiseen.

Lasten temperamentin arvioimiseen on varmasti olemassa erilaisia mittareita ja havainnointivälineitä. Lapsen temperamentin voi kuitenkin tunnistaa myös havainnoimalla lasta vaikkapa varhaiskasvatuksen arjessa. Työssämme aikaisemmin esiteltyjen temperamenttipiirteiden tunteminen ja ilmenemisen havainnoiminen lapsen toiminnassa antavat hyviä vihjeitä lapsen temperamentin laadusta. Temperamenttipiirteistä teoriatietoa tunteva kasvattaja voi löytää varhaiskasvatuksen arjesta tilanteita, joissa temperamenttipiirteet parhaiten ilmevät.

Toisia temperamenttipiirteitä voi olla helpompi tunnistaa ja havainnoida kuin toisia. Esimerkiksi aktiivisuutta kasvattaja voi havainnoida kiinnittämällä huomiota lapsen motoriseen aktiivisuuteen, liikehdinnän määrään, voimaan ja nopeuteen. Korkeasta aktiivisuudesta voi kertoa lapsen levottomuus tai nopea ja voimakas toiminta, kun taas matalasta aktiivisuudesta kertovat rauhallinen olemus ja verkkaisemmat liikkeet. Jokin toinen temperamenttipiirre voi olla vaikeammin tunnistettavissa, sillä esimerkiksi lapsen mielialan laatuun voivat vaikutta

sellaiset asiat, joista kasvattajalla ei ole tietoa. Vaikkapa jokin lapsen kotona tapahtunut asia voi synkistää lapsen mielialaa useinakin päivinä. Siksi temperamentti- ja piirteiden havainnointiin tarvitaan riittävästi aikaa ja useita havainnointikertoja. Olemme koonneet työhömme taulukon temperamentti- ja piirteistä ja niiden ilmenemistavoista. Tätä kasvattaja voi käyttää apuna temperamentti- ja piirteiden havainnoinnissa ja tunnistamisessa.

Temperamentin havainnoimiseen liittyy myös ongelmia, sillä lapselle ominaisten piirteiden ja kehityksellisten vaikeuksien erottaminen toisistaan ei ole aina helppoa. Esimerkiksi vilkkauksen ja ylivilkkauden erottaminen tai hiljaisen ja itsekseen viihtyvän lapsen arviointi epäsosiaalisesti käyttäytyväksi on kasvattajan havainnoinnin ja arvioinnin varassa. Yksi hyvä arvioinnin kriteeri on lapsen hyvinvointi ja se, onko lapsen toiminnassa sellaisia piirteitä, joista on lapsen kehitykselle ja hyvinvoinnille haittaa. (Koivunen & Lehtinen 2015, 134.)

9.2 Havainnointirunko temperamentti- ja piirteiden tunnistamisen avuksi

Teoriatiedon kokoamisen ja yhteisen reflektoinnin jälkeen laadimme kasvattajille apuvälineen lapsen temperamentin havainnoinnin tueksi. Lapsen luokittelu kolmeen temperamenttiluokkaan (helppo, vaikea ja hitaasti lämpenevä) on toisinaan vaikeaa, joten temperamentin tunnistamista voi helpottaa lähestymällä asiaa temperamentti- ja piirteiden kautta. Temperamentti- ja piirteiden havainnoinnin avuksi laadimme havainnointirungon, jonka kysymysten avulla havainnoija voi päätellä, mitkä temperamentti- ja piirteet näkyvät lapsen toiminnassa voimakkaina ja mitkä vaimeampina. Kun on ensin selvitetty eri temperamentti- ja piirteiden vaihtelua lapsen toiminnassa, voi kasvattajien olla helpompi tunnistaa lapsen temperamenttiluokka, eli onko lapsen temperamentti enimmäkseen helppo, vaikea vai hitaasti lämpenevä. Havainnointirunko ja ohjeet sen käyttämiseen ovat opinnäytetyömme liitteenä.

Tärkeää temperamentin tunnistamisessa ja havainnointirungon käyttämisessä on muistaa, että lapsen temperamenttia voi havainnoida vasta, kun lapsen tuntee hyvin. Kasvattajan tulee nähdä lapselle tyypillistä toimintaa erilaisissa tilanteissa, jotta hän osaa erottaa lapsen käyttäytymisessä temperamentin vaikutuksen ympäristön ärsykkeiden vaikutuksesta. Havainnointirungon käyttämisessä

ja temperamenttipiirteiden tunnistamisessa tulee huomioida myös se, että monet temperamenttipiirteet ovat toisilleen läheisiä ja voivat näkyä lapsen toiminnassa samankaltaisina. Kasvattajalle voi muodostua haasteeksi tunnistaa, mihin temperamenttipiirteeseen jokin havainto kuuluu. Esimerkiksi lapsen tapa keskeyttää leikki lyhyin väliajoin voi viitata lapsen temperamentissa korkeaan aktiivisuuteen, korkeaan häirittevyteen tai matalaan tarkkaavuuden kestoon.

Laatimamme havainnointirunko on tarkoitettu havainnoinnin avuksi, eikä sitä käyttämällä ole tarkoitus saada selville yhtä oikeaa totuutta lapsen temperamentista. Kysymykset ovat suuntaa antavia ja auttavat kasvattajaa ymmärtämään lasta sekä tarkastelemaan tämän toimintaa monipuolisesti. On myös muistettava, että temperamenttiluokat eivät näydy jokaisella lapsella samalla tavalla. Esimerkiksi helppo temperamentti voi yhdellä lapsella koostua eri temperamenttipiirteiden yhdistelmästä kuin jollain toisella. Tämänkin takia temperamenttipiirteiden havainnoiminen ja tunnistaminen auttavat kasvattajaa näkemään lapsen yksilöllisen olemuksen paremmin kuin lapsen ryhmittely kolmeen temperamenttiluokkaan.

10. Kuinka lapsen temperamentti huomioidaan varhaiskasvatuksessa?

Temperamenttietoisuudella ja -koulutuksella voidaan vaikuttaa siihen, kuinka paljon lapsen temperamentti vaikuttaa kasvattajan lapseen suhtautumiseen. Kokonaan sitä ei voida kuitenkaan poistaa. Kun kasvattaja pystyy ymmärtämään lapsen tarpeita ja persoonallisuutta, pystyy hän ohjaamaan lasta paremmin. Tällöin lapsen on helpompi toimia toivotusti, ongelmat vähenevät ja vuorovaikutus paranee, jolloin lapsen saama palaute on kannustavampaa. (Keltikangas-Järvinen 2012, 96.) Tästä voidaan päätellä, että temperamenttityyppien tunnistamisella ja niiden huomioimisella on suuri merkitys varhaiskasvatuksessa, niin lasten kuin kasvattajienkin kannalta.

Vaikka nykyään monessa kohtaa yksilöllisyyttä korostetaan, pyrkii kasvatustieteellinen tutkimus samanlaisuuden lisäämiseen. Jokainen lapsi on jo valmiiksi itsessään yksilö, joten kasvattajan tehtävä on opettaa lapset toimimaan samalla ta-

valla, sisäistämään samat elämisen mallit minimoiden äärimmäistä yksilöllisyyttä. Tämä on ehtona sille, että yhteisöjä voi syntyä, ja että niissä pystytään noudattamaan yhteisiä pelisääntöjä. Liisa Keltikangas-Järvisen sanoin *temperamentin kannalta kasvatus tarkoittaa aina ääripäiden tukahduttamista ja keskiarvoon pyrkimistä*. (Keltikangas-Järvinen 2004, 40.) Yhteiskunta asettaa samantyyppiset odotukset ja sosiaaliset säännöt kaikille, temperamentista riippumatta. Jotta kasvaminen ja oppiminen näihin vaatimuksiin ei olisi lapselle liian raskasta, tulee kasvatustyössä huomioida lapsen yksilöllinen temperamentti ja räätälöidä kasvatus tätä tukevaksi. Temperamentti ei määritä sitä, millainen lapsesta tulee, mutta se määrittää keinot ja asettaa erityisvaatimuksia sille, kuinka lasta tulisi kohdella, jotta tavoite täyttyy. (Keltikangas-Järvinen 2004, 233.) Näin ollen kasvattajan tulee kyetä mukauttamaan omaa toimintaansa suhteessa lapsen synnynnäisiin ominaisuuksiin (Kanninen & Sigfrids 2012, 41).

Temperamentin suhteen on tärkeää muistaa myös se, että vaikka lapsen temperamenttia ei voida eikä ole tarkoitus muuttaa, tulee käytöksen olla asianmukaista. Temperamentti ei määritä tai oikeuta huonoa käytöstä, eikä esimerkiksi käyttäytymisen pulmia tule yliymmärtää temperamentin varjolla. Sen sijaan lapselle annetaan mahdollisuus oppia omalle temperamentilleen parhaiten sopivia selviytymiskeinoja, jotta sosiaalisten sääntöjen noudattaminen on mahdollista. Näin voidaan puhua temperamentin ja ympäristön yhteensopivuudesta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 233- 235.)

10.1 Lapsen stressin huomioiminen

Nyky maailmassa aikuinen voi tuskin välttyä stressiltä - tuolta epämukavalta ja ahdistavalta olotilalta, jonka saavat aikaan voimavarat ylittävät vaatimukset ja se, ettei tiedossa ole sopivaa ratkaisua niihin. Arkemme on hektistä, kiireistä ja täynnä erilaisia ärsykeitä, jotka rasittavat niin aikuisen kuin erityisesti lapsen herkkää mieltä. Lapset kokevat stressiä samalla lailla ja reagoivat siihen kukin omalla tavallaan. (Sinkkonen 2008, 118.) Synnynnäinen temperamentti vaikuttaa nimenomaan siihen, kuinka herkästi lapsi stressaantuu, kuinka hän sitä ilmentää ja kuinka nopeasti hän siitä palautuu.

Stressivaste on sinällään normaali ja tarpeellinen reaktio, jonka tarkoituksena on valjastaa ihmisen voimavaroja eri tilanteissa ja saada ihminen toimimaan parhaansa mukaan (Sinkkonen 2008, 119). Stressivaste aktivoituu yksilön kohdatessa jotain uutta ja tuntematonta, jonka hän kokee uhkaavan itseään jotenkin. Jos lapsi kokee omat resurssinsa riittävinä tai saa tarvittavaa tukea sosiaaliselta ympäristöltään, väistyy koettu uhka, eikä fysiologinen stressireaktio käynnisty. (Keltikangas-Järvinen 2004, 208-209.)

Lievästi stressaantunut lapsi on valpas, kiinnostunut, aistit herkistyneinä ja hie-man varuillaan. Tilanteen voimistuessa lisääntyy levottomuus, pelokkuus ja ärtyneisyys, joissakin tilanteissa tapahtuu myös täydellinen turtuminen. Pitkäkestoisena stressi ajaa elimistön jatkuvaan ylikierroksilaan, jonka seurauksena fysiologiset stressireaktiot nostavat myöhempää sairastumisriskiä. Lapsen kehittyvä keskushermosto on keskeneräisyytensä takia haavoittuvainen krooniseen stressiin liittyvälle metaboliselle myrskylle ja muille fysiologisille oireille. (Sinkkonen 2008, 120-121.)

Monelle lapselle päiväkodin aloittaminen on suuri stressinaiheuttaja ja sopeutuminen sinne on hyvin yksilöllistä. Mitä pienempi lapsi on kyseessä, sen tärkeämpää hänelle on se, että saatavilla on koko ajan hänen tarpeilleen ja mielialoilleen valpas aikuinen. Lapsen tulee voida kiinnittyä häntä hoitavaan henkilöön, sillä aikuiseen takertuminen on lapsen selviytymiskeino, jonka kautta hän opettelee omaa selviytymistään. Jos kiinnittyminen sallitaan, kehittyy lapsi aikuisen avulla itsenäiseksi ja löytää keinot pärjätä uhkaavissa tilanteissa. Jos kiinnittyminen kuitenkin evätään, oppii lapsi ajan mittaan selviytymään, mutta hänellä jää kehittymättä optimaaliset keinot hallita uhkaavia tilanteita ja hän kokee ne pelottavina. (Kanninen & Sigfrids 2012, 67-68; Keltikangas-Järvinen 2004, 212.)

Aloituksen lisäksi myös normaali päiväkotiarkea voi olla lapselle stressaavaa, mikä aktivoi kiinnittymiskäyttäytymisen eli tarpeen omaan aikuiseen. Kannisen ja Sigfridsin (2012) mukaan pienelle lapselle stressaavia tilanteita ovat pukeutumis- ja wc-tilanteet, nukkumaan käyminen, nälkä ja syömistilanteet sekä pelko, kipu ja sairastuminen. Erityisen stressaavia tilanteita lapselle ovat yksin jääminen, ero vanhemmista sekä pitkät päiväkotipäivät. Sinkkonen (2008, 129) sekä Koivunen (2009) puolestaan toteavat muun muassa päiväkotien suurten ryhmi-

en, vaihtuvien aikuisten, metelin ja hälinän, omasta reviiiristä taistelun, kiusaamisen, kasvattajien asettamien liiallisten vaatimusten ja ryhmän rauhattomuuden olevan varhaiskasvatusympäristössä lapselle suuri kuormitustekijä. Lapsen auttaminen kuormittavien tilanteiden aiheuttamissa paineissa on yksi kasvattajan tärkeimpiä tehtäviä. Oikeanlaisella tuella stressitilanteesta selviytyminen voi olla myös lapsen kasvua tukevaa. (Koivunen 2009, 83-84.)

Päiväkotipäivien stressaavuutta on arvioitu useissa tutkimuksissa mittaamalla lasten kortisolitasoja päivän aikana. Niiden mukaan varhaiskasvatuksen laatu vaikuttaa suuresti: mitä korkeatasoisempaa se on, sen matalampia olivat lasten iltapäivällä mitatut kortisoliarvot. Erityisen tärkeä laatutekijä oli hyvä tiimityö ja aikuisten johdonmukainen toiminta. (Suhonen, Sajaniemi, Alijoki, Hotulainen, Nislin & Kontu 2014.)

Temperamentin merkitys stressaavassa tilanteessa korostuu, koska ihminen joutuu poikkeukselliseen tilanteeseen ja mahdollisesti astumaan niin sanotulle epämukavuusalueelle. Stressireaktio on nimenomaan tällainen poikkeustilanne, jossa opitut käyttäytymismallit väistyvät ja synnynnäiset tavat ja taipumukset reagoida ottavat vallan. Temperamentti vaikuttaa myös siihen, miten voimakas kiihtymystila yksilölle tilanteessa kasvaa, millaisia tunteita hän stressin aikana kokee sekä millaisia selviytymiskeinoja hän valitsee päästäkseen eroon stressistä. (Salmi 2011, 17-18.) Toisaalta temperamentti itsessään voi olla stressin aiheuttaja, sillä huono ympäristön ja temperamentin yhteensopivuus kuormittaa lasta suuresti (Kanninen & Sigfrids 2012, 41).

Lapsella stressihormoni kortisolin nousuun vaikuttavat esimerkiksi lapsen ikä sekä temperamentti. Vaikka temperamentilla on todettu olevan vaikutusta kortisolitason nousuun, on kuitenkin hyvä muistaa, että suurin osa alle 3-vuotiaista lapsista on ujoja ja vetäytyviä uusissa sosiaalisissa tilanteissa. Vetäytyminen on sen ikäisellä luontainen reaktio uuteen ja yllättävään tilanteeseen, eikä siitä voi vielä ennustaa lapsen yksilöllisiä taipumuksia. Poikkeuksellisempaa itse asiassa on, jos alle kolmevuotias reagoi täysin pelotta, varauksetta ja estoitta kaikkiin uusiin sosiaalisiin tilanteisiin, eikä poikkeus ole tässä tapauksessa välttämättä positiivinen asia. (Keltikangas-Järvinen 2012, 81.)

Lapsen fysiologinen stressireaktio on olennaisesti sidoksissa ulkoisiin tilanteisiin ja olosuhteisiin. On tutkittu, että ujoilla ihmisillä on jo synnynnäisesti muita herkempi stressisysteemi. Kaikkien lasten stressitaso tutkitusti nousee päivähoitossa, mutta ujoilla ja aroilla lapsilla, sekä niillä, jotka eivät viihdy ryhmäleikissä, kortisolिन nousu on voimakkainta (Keltikangas-Järvinen 2012, 81-82; Salmi 2011, 17), mikä on ihan ymmärrettävää ja huolestuttavaakin nykyisten päivähoiton ryhmäkokojen suurenemisen myötä.

Tutkimusten mukaan vuoden aikana tilanne kuitenkin muuttuu. Kun ujut lapset ovat tottuneet päiväkodin rytmiin ja tulleet tutuiksi sekä aikuisten että lasten kanssa, kortisolिन vaihtelu ei ole enää niin suurta. Sen sijaan aktiivisten lasten kortisolitaso jatkaa nousuaan jopa huolestuttavan korkeaksi. Päivähoitoon tutustuminen rauhoittaa ujoja lapsia, mutta aktiiviset kiihdyttävät vauhtia entisestään. Aktiivisia lapsia pidetään usein reippaina ja rohkeina, ja sen vuoksi tulos on melko yllättävä. (Keltikangas-Järvinen 2012, 81-82.)

Maccobyn ja Lewisin (2003) mukaan vanhempien tulisi huomioida lapsen temperamentti päivähoitoratkaisuissaan. Heidän tutkimustensa mukaan temperamentti vaikuttaa siihen, minkä ikäisenä ja millaisilla taidoilla varustettuna lapsen on hyvä siirtyä päiväkotiin. Helposti ärtyvän tai hitaasti lämpenevän lapsen olisi parempi hallita välttävät puhumisen ja alkeelliset itsehallinnan taidot ennen päiväkotia, sillä ryhmässä heidän on niitä vaikea oppia. Lisäksi mahdollisuus negatiivisen vuorovaikutuksen rakentumiseen lapsen ja päiväkodin henkilökunnan välillä on suurempi kuin joustavamman temperamentin lapsen kohdalla. Tämä vaikuttaa lapsen turvallisuuden tunteeseen ja siihen, kuinka luottavaisesti lapsi suhtautuu hoitajaan, samoin kuin siihen, kuinka paljon hoitaja lapsesta pitää ja kuinka helposti he tulevat toimeen. (Keltikangas-Järvinen 2012, 95.)

10.2 Eri temperamenttityyppien tukeminen varhaiskasvatuksessa

Lapsen temperamentti vaikuttaa siihen, kuinka hän suhtautuu ympäristöön, mutta myös siihen, kuinka ympäristö suhtautuu häneen. Iloinen ja helposti muita lähestyvä lapsi saa luonnollisesti paljon positiivista palautetta, kun taas nopeasti ärtyvä ja kovin aktiivinen lapsi useammin negatiivista. Kehittyvä persoonallisuus muovautuu temperamentin ja ympäristön vuorovaikutuksesta, eli saaduilla ko-

kemuksilla ja palautteella on iso merkitys. (Keltikangas-Järvinen 2012, 94- 96.) Vaikka toiminta lapsen parhaaksi on aina kasvattajien tavoitteena, kasvattamiseen sisältyy aina riski pyrkimyksestä muokata lapsen persoonaa. Sen takia kasvattajan tulee olla tietoinen tästä ja omata oikea asenne erilaisuutta kohtaan. Aikuisen tulee muistaa ja ymmärtää, että hänen hankalaksi kokemansa lapsi on yhtä arvokas sellaisena kuin mukava ja hyväntuulinen lapsi. (Mattila 2011, 99.)

Temperamentti vaikuttaa siihen, kuinka lasta kasvatetaan, ymmärretään ja kuinka hänen kanssaan ollaan vuorovaikutuksessa. Päivähoidossa haastavammat lapset joutuvat helposti konflikteihin niin muiden lasten kuin aikuistenkin kanssa. Varautuneet ja aremmat saattavat jäädä ilman tarvitsemaansa tukea, jos hoitajat eivät huomaa lapsen pieniä ja huomaamattomia signaaleja. Iloinen ja sopeutuvainen lapsi puolestaan pärjää paremmin, saa runsaammin huomiota, positiivista palautetta ja tutkimusten mukaan jopa yksilöllisempää hoitoa, kuin jurot tai impulsiiviset ikätoverinsa. Vaikka hoidon tulisi olla tasapuolisesti kaikki huomioivaa, on luonnollista, että toisista lapsista on helpompi pitää kuin toisista. (Keltikangas-Järvinen 2012, 94- 95.) Vahvistavien, lapsen persoonan hyväksyvien ja elämää arvostavien viestien saaminen on kuitenkin jokaiselle lapselle merkittävää, sillä niiden kautta hänessä kasvaa luottamus omaan arvoonsa sekä rohkeus avoimuuteen ja itsensä ilmaisemiseen ihmisten kohtaamisissa. Tätä kautta lapsi oppii arvostamaan myös muita ihmisiä. (Mattila 2011, 91.)

Helpon temperamentin tukeminen

Helpon temperamentin omaava lapsi vaikuttaa kaikin puolin positiivisesti ympäristöönsä. Hän on iloinen, ennustettava ja sopeutuva lapsi, jonka kanssa ei tarvitse vääntää kättä arjen asioista. Vanhemmat ottavat ilolla vastaan kehuja hyvin kasvatetusta lapsestaan ja pitävät omana saavutuksenaan sitä, että lapsi nukkuu hyvin ja suhtautuu uusiin asioihin reippaasti. Todellisuudessa nimenomaan lapsen helppo temperamentti vaikuttaa näiden taustalla tehden vanhempien ja muiden kasvattajien kasvatustyöstä sujuvaa ja mukavaa, vaikkakaan heidän merkitystään ei voi toki kiistää.

Sopeutuvainen ja rauhallinenkin lapsi tarvitsee hyvän hoidon voidakseen kehittyä oikeaan suuntaan ja saada omat parhaat puolensa käyttöön. Helppo tempe-

ramentti yksin ei johda säännölliseen rytmiin, elleivät aikuiset auta pitämään kiinni ruoka- ja nukkumisajoista eikä lapsesta välttämättä tule aurinkoista ja sosiaalista, ellei häntä tueta positiivisesti siihen suuntaan. Helpon temperamentin lapsi on kuitenkin vanhemman ja kasvattajan näkökulmasta ihanteellinen, sillä haluttuihin lopputuloksiin pääseminen on helpompaa kuin esimerkiksi vaikean temperamentin omaavan lapsen kanssa. (Keltikangas-Järvinen 2004, 155.)

Helpossakin temperamentissa voi olla omat kasvatuspulmansa. Kun lapsi on mukautuvainen ja harvoin vaatii mitään, hänelle mielellään annetaan pyydetty, minkä myötä lapsi voi oppia vaativaksi ja saamaan aina tahtonsa läpi. Toinen pulma voi olla liian vähäisten vaatimusten ja odotusten määrä lasta kohtaan, jota ei sopeutuvuutensa ja rauhallisen käytöksen vuoksi ole jouduttu kotona rajoittamaan ja ohjaamaan. Tämä ilmenee päiväkodissa tai koulussa, kun lapsi ei enää saakaan tehdä mitä itse haluaa ja kokee ristiriitaisuutta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 156.) Tällöin lasta tulee auttaa ymmärtämään, että eri paikoissa voi olla erilaiset säännöt ja selkeästi, mutta ystävällisesti ohjata toimimaan toivotusti.

Kun lapsi on hyväntuulinen, joustava ja toimii kuin ihmisen ajatus, voi riskinä olla se, että hän jää ryhmässä näkymättömäksi etenkin, jos hän on myös rauhallinen ja kenties vähän ujokin. Tällöin enemmän ohjausta vaativat, äänekkäämmät ja vauhdikkaammat lapset saavat aikuisten huomiota herkemmin, ja helpon lapsen voidaan ajatella tulevan muun ryhmän mukana ja pärjäävän itsensä. Aikuisen tehtävä on kuitenkin parhaansa mukaan järjestää aikaa jokaiselle lapselle, sekä huomioida ja ohjata lasta juuri hänen tarvitsemallaan tavalla - myös sitä lasta, joka ei huomaamistaan vaatimalla vaadi. Jokaiselle lapselle on tärkeä saada osakseen erityisesti ihailua, kiitosta ja kannustusta, mikä viestittää hänen kelpaavan omana itsenään ja olevan matkalla oikeaan kehityssuuntaan. (Mattila 2011, 101; Cacciatore, Korteniemi-Poikela & Huovinen 2008, 92.)

Hitaasti lämpenevän temperamentin tukeminen

Hitaasti lämpenevälle temperamentille tyypillistä käytöstä tulkitaan monesti väärin. Hiljaisuus, varovaisuus, vetäytyminen uusissa tilanteissa ja hidas sosiaalinen sopeutuminen voidaan ajatella perusluottamuksen ja itsetunnon puutteeksi tai jopa psyykkisen häiriön osoitukseksi. (Keltikangas-Järvinen 2004, 163.) Kos-

ka kulttuurissamme arvostetaan sosiaalisuutta, rohkeutta ja reippautta, kohdistuu hitaasti lämpenevän temperamentin lapseen paljon ympäristön paineita ja odotuksia, mitkä voivat johtaa siihen, että lapsi kokee olevansa vääränlainen. Sen vuoksi lapsen läheisten aikuisten on erityisen tärkeää tiedostaa lapselle tyypillinen tapa toimia, hyväksyä lapsi sellaisena kuin hän on ja viestiä siitä myös lapselle, sekä auttaa lasta läsnäolemalla ja tukemalla hankalissa tilanteissa.

Hitaasti lämpenevää lasta saatetaan hyvää tarkoittaen, mutta kärsimättömästi painostaa sopeutumaan sosiaalisiin tilanteisiin nopeammin kuin hän pystyy, jolloin lapsen pelokkuus ja varautuneisuus ainoastaan lisääntyvät. Jatkuessaan tilanne voi johtaa sosiaaliseen vetäytymiseen ja jopa sopeutumishäiriöihin. Se, että lapsi painostetaan vastoin omia valmiuksiaan kestämaan ja sietämään itselleen vaikeat tilanteet, saattaa ulospäin näyttää selviytymiseltä, mutta ei todellisuudessa auta lasta. Päinvastoin: hitaasti lämpenevä lapsi ei välttämättä protestoi, vaan kerää sisälleen sosiaalista ahdistusta ja epävarmuutta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 164.)

Toinen lapsen kannalta epäedullinen toimintatapa on lapsen ylisuojelu. Jälleen hyvää tarkoittaen aikuiset varjelevat varautunutta lasta kaikilta sosiaalisilta vaatimuksilta ja mahdollisesti vaikeilta tilanteilta. Tämän seurauksena lapselta jää väliin monta hauskaa ja tärkeää tilaisuutta, ja niiden kautta mahdollisuus oppia hallitsemaan sosiaalisia tilanteita. Lapsi ei tällöin pääse huomaamaan, että hänkin sopeutuu ja nauttii uusista asioista kuten muutkin lapset, vaikka alkuun se tuntuisi pelottavalta. (Keltikangas-Järvinen 2004, 165.)

Lapsen kannalta parasta on mahdollistaa positiivisia sosiaalisia kokemuksia ja antaa lapsen säilyttää hallinnan tunne. Hänen tulisi saada opetella sopeutumista rauhassa omalla tavallaan ja sitä kautta oppia omia selviytymiskeinojaan vastaavissa tilanteissa. Lasta ei saa jättää yksin pelkonsa kanssa, vaan häntä tuetaan sopivasti. Hitaasti lämpenevä lapsi tarvitsee aikaa sopeutua uusiin tilanteisiin, ja turvallisinta lapselle on välttää tarpeettomia muutoksia arjessa. Näin ollen lapsi ei joudu epävarmasti räpiköimään elämässään pelkoa tuntien, vaan hän voi omalla tavallaan osallistua ja rohkaistua kokemusten kautta. Tämä puo-

lestaan johtaa sosiaaliseen oppimiseen sekä kasvattaa itseluottamusta ja elämän hallinnan tunnetta.

Vaikean temperamentin tukeminen

Vaikean temperamentin tukemisesta on saatavilla runsaasti käytännönläheistä tietoa. Lapsen haastavasta käytöksestä ja muun muassa aggressiivisuudesta on tehty useita oppaita ja kirjoja, joista vanhemmat ja kasvattajat voivat saada apua silloin, kun lapsi kokeilee rajojaan, käyttäytyy hankalasti, eikä tunnu sopeutuvan normaalin elämän odotuksiin. Jo tämä kertoo, että vaikea temperamentti tuntuu asettavan eniten haasteita lapsen ja aikuisen vuorovaikutukselle. Tärkeää on muistaa, ettei vaikea temperamentti ole yhtään huonompi kuin esimerkiksi helppo, saati sellainen lapsi vähempiarvoinen kuin toinen. Varhaiskasvattajana tämä on hyvä muistaa ilmaista myös lapsen vanhemmille, jotka monesti kokevat syyllisyyttä ja muita negatiivisia tunteita lapsen vaikeasta temperamentista ja sen takia syntyvistä kahnauksista.

Vaikka lapsen vaikea temperamentti teettää enemmän työtä aikuiselle, kannattaa kasvatustyö tehdä hyvin ja kärsivällisesti. Keltikangas-Järvinen (2004, 138) muistuttaa, ettei vaikealla temperamentilla ole tutkimusten mukaan suoraa yhteyttä käytöshäiriöihin tai sopeutumattomuuteen, vaan nimenomaan vanhempien ja muiden kasvattajien toiminta vaikuttaa siihen - suuntaan tai toiseen. Kun lapsen temperamentin ja lapseen kohdistuvien hoitokäytäntöjen ja vaatimusten välillä on sopiva yhteys, ei ongelmia pitäisi syntyä. Vaikea temperamentti tuo haasteen nimenomaan siihen, millainen on lapsen käyttäytymisen ja ympäristön yhteensopivuus, ja sen ollessa huono, kokee lapsi stressiä (Kanninen & Sigfrids 2012, 41).

Kannisen ja Sigfridsin (2012, 41) mukaan päiväkotiympäristössä lapset, joilla on vaativa temperamentti, kärsivät enemmän rakenteiden puutteesta ja epävaakaasta ryhmästä, heidän on vaikeampi sopeutua ja ongelmakäyttäytymistä ilmenee enemmän, myös myöhemmin kouluikäisenä. He saavat yleensä myös enemmän negatiivista huomiota ja rajoituksia henkilökunnalta, ja jäävät vähemmälle positiivisen palautteen suhteen. Lisäksi stressaava, levoton ja meluisa oppimis- ja kasvu ympäristö tutkitusti heikentää vaikean temperamentin

omaavien lasten kehitys- ja oppimisedellytyksiä (Keltikangas-Järvinen 2004, 160).

Tämän perusteella voidaan ajatella erityisesti vaikean temperamentin omaavien lasten hyötyvän selkeästä struktuurista, kuten ennustettavasta päivärhythmistä, kiinteästä ryhmästä ja pysyvistä hoitajasuhteista. Turvallisuuden ja ennakoitavuuden tunnetta lisäävät rauhallinen ympäristö, hillityt virikkeet, omat sovitut paikat, pienryhmätyöskentely ja esimerkiksi kuvitettu päiväohjelma. (Kanninen & Sigfrids 2012, 42-43.)

Lapsen vaikea temperamentti voi johtaa aikuisen epäedullisiin kasvatusratkaisuihin. Vanhempi tai varhaiskasvattaja saattaa antaa lapselle periksi välttääkseen konflikteja, jolloin lapsi oppii saamaan tahtonsa aina lopulta läpi. Toisessa ääripäässä ovat ehdottomat ja tiukat rajat, joihin lapsi ehkä pakotettuna asettuu, mutta kehittää samalla varsin negatiivista maailmankuvaa ja angstia sisäänsä. (Keltikangas-Järvinen 2004, 160-162.) Sen sijaan johdonmukaisuus, selkeät ja reilut pelisäännöt, huomion antaminen ja kannustaminen, lapsen kanssa keskusteleminen, rauhallisuus sekä kärsivällisyys auttavat ja opettavat lasta toimimaan odotetusti ja asianmukaisesti.

Lapselle on tärkeää saada onnistumisen kokemuksia ja tunne siitä, että pärjää ryhmässä. Negatiivisesta huomiosta syntyvä kierre tulisi katkaista mahdollisimman pian, ja sen sijaan vahvistaa positiivisen palautteen kautta oikeaa toimintatapaa. Sitä saa, mitä vahvistaa -sanonta pätee tässäkin yhteydessä. Positiivinen huomaaminen ja ihailun antaminen oikeassa kohdassa on vaikean temperamentin lapselle aivan yhtä tärkeää, ellei tärkeämpääkin, kuin kelle tahansa toiselle lapselle.

11. Yhteenveto ja pohdinta

Viittasimme jo johdannossa siihen, että opinnäytetyömme nimi *Voisitko vaan olla vähän reippaampi?* on huomio arkisesta elämästä. Kyseessä on kehotus, johon moni aikuinen tiedostamattaan syyllistyy ymmärtämättä tarkemmin sen mahdollisia vaikutuksia lapsessa. Harmiton ilmaisu on isku suoraan lapsen persoonaa kohtaan. Lapsen itsetunnolle ja persoonallisuuden kehittymiselle voi olla

suuret vaikutukset, jos varautuneesta ja ujosta yritetään väkisin tehdä reipas ja johonkin kuvitteelliseen, aikuisen määrittelemään muottiin sopiva. Sama pätee myös muihin ominaisuuksiin, sillä lapsi ei itse valitse temperamenttiaan. Kun lapselle ilmaistaan pyyntö olla reippaampi/rauhallisempi/kiltimpi tms., pyytää aikuinen häntä itse asiassa olemaan toisenlainen kuin hän on. Lapsi voi kääntää tämän päässään niin, että tällaisena hän on vääränlainen ja huono. Koska tiedämme lasten olevan monessa asiassa varsin kirjaimellisia, tulisi aikuisten kiinnittää huomiota sanavalintoihinsa, ettei lapselle syntyisi turhia negatiivisia uskomuksia itsestään.

Kuten aiemmin totesimme, ei temperamentti ole kuitenkaan tekosyy haitalliselle käyttäytymiselle eikä yliymmärtäminen auta lasta. Käyttäytymiseen pitää tietenkin puuttua, ja lasta pitää ohjata toimimaan itselleen ja muille edullisemmalla tavalla. Jutun ydin on nimenomaan siinä, että ohjauksemme ja sanalliset huomiot kohdistuvat lapsen toimintaan, eivät lapsen olemukseen ja persoonaan. Tässä näemme itse selkeän eron.

Temperamenttiluokittelu herätti meissä paljon ajatuksia. Vaikka valitsimme työssämme käytettäväksi teoriaksi Thomasin ja Chessin temperamenttiluokittelun, emme suhtaudu siihen täysin kriitikittömästi. Teoriaosuudessakin esille nostettu termi vaikea temperamentti kalskahtaa korvaamme kovin ikävästi, niin kasvattajan kuin vanhemman näkökulmasta. Kukapa haluaisi omaa lastaan kutsuttavan vaikeaksi, saati kuka lapsi tahtoisikaan olla vaikea? Ilmaisu on tuomitseva, ja vaikeaksi kutsuttu lapsi saa yllensä valitettavan negatiivisen viitan. Mielestämme ei ole niinkään tarpeellista luokitella lapsia helppoihin, hitaasti lämpeneviin tai vaikeisiin, vaan kohdata jokainen lapsi ennemminkin temperamenttipiirteiden kautta, ja miettiä esimerkiksi millaista tukea juuri tämä aktiivinen lapsi tarvitsee kasvaakseen ja kehittyäkseen tasapainoiseksi nuoreksi ja aikuiseksi? Jokainen ihminen, sekä lapsi että aikuinen, tarvitsee positiivista palautetta, mutta ketään ei tarvitse kehua koko ajan joka asiasta. Tärkeää olisi muistaa kehua lasta sellaisessa tilanteessa, joka hänelle on aiemmin tuottanut hankaluuksia ja jossa hän nyt, pienin askelin, kulkeekin kohti tavoiteltua päämäärää.

Keskusteluissamme havaitsimme, että meidän oli käytännössäkin hankala asettaa esimerkiksi omia tai tuntemiamme lapsia selkeästi yhteen temperamentti-

luokkaan, sillä kenenkään käytös on harvoin niin yksiselitteistä kuin esitetty teoria luokittelee. Temperamenttipiirteiden kautta lapsesta on mahdollista muodostaa profiili, joka mielestämme ohjaa varhaiskasvattajaa paremmin ymmärtämään ja ohjaamaan lasta yksilöllisesti kuin pelkkä temperamenttiluokittelu. Tämän tukena toimii mielestämme hyvin laatimamme havainnointirunko, joka auttaa kasvattajaa kiinnittämään huomiota kunkin temperamenttipiirteen tyypillisiin ilmenemistapoihin. Uskomme siitä olevan konkreettista hyötyä niin meille itsellemme tulevaisuuden työntekijöinä, kuin jo pidemmän linjan varhaiskasvattajille.

Varhaiskasvatuskontekstin lisäksi laatimamme havainnointirunko sopii käytettäväksi esimerkiksi perhetyössä ja neuvolassa yhteistyössä vanhempien kanssa, kun halutaan ymmärtää paremmin lapsen temperamenttia. Havainnointirungon käyttäminen tai ylipäätään temperamentin arvioiminen, vaatii työntekijältä tietoisuutta siitä, mitä temperamentilla tarkoitetaan ja mitkä sen vaikutukset lapsen kehityksessä ovat. Asian avaaminen myös vanhemmille on oleellista, jotta hekin ymmärtävät temperamentin merkityksen lapsen toiminnassa.

Temperamentti vaikuttaa ihmisen koko elämänkaareen. Millaista identiteettiä lapsi alkaa kasvattaa? Miten hän suhtautuu tulevaisuuteen? Millainen nuori ja aikuinen lapsesta kasvaa? Ja lopulta millainen vanhempi hänestä tulee omille lapsilleen? Oikeanlaisella, ja päinvastoin vääränlaisella, tuella on valtavan suuret vaikutukset lapsen koko elämään. Sen vuoksi erilaisten temperamenttien ymmärtäminen on erityisen tärkeää jokaiselle lasten kanssa työskentelevälle, ja tietenkin myös vanhemmille. Jollekin lapselle päiväkotia saattaa olla ainut paikka, jossa saa tuntea olevansa hyväksytty sellaisena kuin on, ja jossa hän saa oikeanlaista tukea turvalliseen kasvuun ja kehitykseen. Olisikin ensiarvoisen tärkeää, että lasten kanssa työtään tekevät tulisivat tietoisiksi erilaisista temperamentista ja niiden tukemisesta, sekä lapsihavainnointiin liittyvistä asioista, jolloin myös niiden merkitys lapsen elämässä sekä lapsen kasvun ja kehityksen tukemisessa tulisivat ymmärretyiksi.

Lapsen ehdoton etu on vanhemman ja varhaiskasvattajan yhteisymmärrys, josta syntyy luotettava kasvatuskumppanuus ja dialoginen yhteistyö. Koska kasvattajalla on erilainen tunneside lapseen kuin vanhemmalla, kasvattaja pystyy tarkkailemaan objektiivisesti lapsihavainnoinnin keinoin, millainen lapsi on ja

millaisista asioista hänelle olisi hyötyä turvallisen ja tasapainoisen kasvun ja kehityksen edistämiseksi. Myös vanhemman ja lapsen suhteelle voi olla merkityksellistä se, että varhaiskasvattajan havaintojen tukemana vanhempi oppii paremmin ymmärtämään lastaan hänen temperamenttinsa kautta. Esimerkiksi uhmakkuuden ja haastavan käytöksen aiheuttamien syyllisyyden ja häpeän tunteiden tuntemisen sijaan tiedostava vanhempi pystyy paremmin hyväksymään lapsensa sellaisena kuin lapsi on ja tukemaan häntä oikealla tavalla.

Vaikka työmme painottaa nimenomaan temperamentin tunnistamista ja ymmärtämistä, on syytä muistaa, ettei kaikki selity aina sillä. On tärkeää osata tunnistaa lapsen temperamenttipiirteitä ja sitä kautta oppia ja ymmärtää, mikä on temperamenttiin ja lapsen persoonaan kuuluvaa käytöstä, ja mikä voi olla oire esimerkiksi jostain psyykkisestä tai neurologisesta häiriöstä. Lapsen temperamentin tunteminen on tärkeää senkin takia, että kasvattaja osaa olla herkkä tunnistamaan mahdollisia muutoksia ja hälytysmerkkejä lapsen käytöksessä, jolloin avun tarjoaminen jo varhaisessa vaiheessa on mahdollista yhteistyössä vanhempien kanssa.

Opinnäytetyön toteutus ja eettisyys

Työmme luotettavuutta heikentää hieman tiedonhaku, jonka koimme eniten kuormittavaksi ja työn etenemistä hankaloittavaksi tekijäksi. Oppilaitoksemme kirjasto on valitettavasti painottunut tekniikan puolen julkaisuihin, minkä vuoksi monia teoksia oli hankala saada. Luotettavuutta kuitenkin lisää se, että olemme työssämme käyttäneet monia perusteoksia, jotka on vuosien saatossa todettu luotettaviksi, eivätkä tiedot ole ajan kuluessa juuri muuttuneet. Opinnäytetyömme ei ole ehkä tieteellisin, mutta sitäkin opettavaisempi. Se on selkeä, informatiivinen ja käyttökelpoinen vahvistamaan varhaiskasvattajien temperamentiosaamista. Etenkin teoriaosuudessa on erittäin hyödyllistä ja helposti luettavaa tietoa myös vanhemmille ja ihan kaikille, jotka lasten kanssa työskentelevät. Jatkotutkimusaiheita ajatellen olisi mielenkiintoista – ja ennen kaikkea hyödyllistä – tuottaa tietoa nimenomaan vanhemmille eri temperamenteista, niiden tunnistamisesta sekä lapsen oikeanlaisesta tukemisesta.

Opinnäytetyömme oli opettavainen monella tapaa. Teorian tasolla uutta tietoa temperamenttiin liittyvistä asioista sekä lapsihavainnoinnista on tullut melkoinen määrä. Teoriatiedon lisääntyä aiheen tärkeys on ollut helppo tiedostaa. Tulevina varhaiskasvattajina sekä teoriatiedosta että sen tuomasta tietoisuuden tilasta on meille paljon hyötyä ja osaamme paremmin suhtautua jokaiseen lapseen yksilönä tukien häntä varhaiskasvatuksen taipaleella, juuri hänelle sopivalla tavalla. Opinnäytetyömme myötä osaamme tunnistaa temperamenttityyppien eroja, ymmärrämme lapsihavainnoinnin merkityksen ja osaamme hyödyntää sitä tulevassa työssämme varhaiskasvattajina. Tämän opinnäytetyön kautta sama asia selkenee myös lukijalle.

Taulukot

Taulukko 1. Temperamenttipiirteet Thomasin ja Chessin mukaan, s. 27-28.

Lähteet

- Aaltonen, R., Lehtinen T., Leppänen, K., Peltonen, T., Tarvo, M-T., Tuunainen, P. & Viherä-Toivonen, A. 2008. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Oppaita ja työkirjoja 2008:3. Havainnointi ja pedagoginen tuki 3-5-vuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa.
www.socca.fi/files/486/Havainnointi_pedagoginen_tuki_varhaiskasvatuksessa_2008.pdf. Luettu 23.9.2016
- Cacciatore, R., Korteniemi-Poikela, E. & Huovinen, M. 2008. Miten tuen lapsen ja nuoren itsetuntoa. Juva: WSOY.
- Dunderfelt, T. 2012. Tunnista temperamentit. Väriä elämään ja itsetuntemukseen. Juva: PS-kustannus.
- Fields, M. 2013. Järjestöarvioinnin ilmansuuntia -opas. www.oksivis.fi/media/ilmansuuntia-materiaali/jarjestoarvioinnin-ilmansuuntia.pdf. Luettu 23.9.2016
- Fisher, J. 2013. Starting from the child. Teaching and learning in the Foundation Stage. New York: Open University Press.
- Hakkarainen, P. 2002. Kehittävä esiopetus ja oppiminen. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Heikka, J., Hujala, E., Turja, L. & Fonsén, E. 2016. Lapsikohtainen havainnointi ja arviointi varhaispedagogiikassa. Teoksessa Hujala, E. & Turja, L. (toim.) 2016. Varhaiskasvatuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus. Sivut 54-66.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2007. Tutki ja kirjoita. 13. painos., osin uudistettu painos. Jyväskylä: Gummerus.
- Hujala, E., Nivala, V., Parrila, S. & Puroila, A-M. 2007. Päivähoidosta varhaiskasvatukseen. Hyvinkää: Edufin.
- Kanninen K. & Sigfrids A. 2012. Tunne minut - Turva ja tunteet lapsen silmin. Jyväskylä: PS- kustannus.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2004. Temperamentti – ihmisen yksilöllisyys. Helsinki: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2006. Temperamentti ja koulumenestys. Juva: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2012. Pienen lapsen sosiaalisuus. Helsinki: WSOY.
- Koivunen, P-L. 2009. Hyvä päivähoito. Työkaluja sujuvaan arkeen. Juva: PS-kustannus.
- Koivunen, P-L. & Lehtinen, T. 2015. Kasvu kiikarissa. Havainnoinnin käsikirja varhaiskasvattajille. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kronqvist, M-L., Pulkkinen, M-L. 2007. Kehityspsykologia- Matkalla muutokseen. Helsinki. WSOY.

Kääriäinen, M. & Lahtinen, M. 2006. Systemaattinen kirjallisuuskatsaus tutkimustiedon jäsentäjänä. *Hoitotiede* 1(18).

Leino-Kilpi, H. 2007. Kirjallisuuskatsaus- tärkeää tiedon siirtoa. Teoksessa Johansson, K., Axelin, A., Stolt, M. & Ääri, R-L (toim.) Systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja sen tekeminen. Turun yliopisto. Turku.

Mattila, K. 2011. Lapsen vahvistava kohtaaminen. Juva: PS-kustannus.

Ojanen, M., Anttila, R., Lähdesmäki, M., Oksala, E., Paavilainen, P. 2004. *Persona, Persoonallisuuspsykologia*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Opetushallitus. 2016a. Kasvatus, koulutus ja tutkinnot. Varhaiskasvatus. oph.fi/koulutus_ ja_ tutkinnot/varhaiskasvatus. Luettu 20.8.2016

Opetushallitus. 2016b. Säädökset ja ohjeet. Opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteet. Varhaiskasvatus. Perusteet. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016. Luonnos. www.oph.fi/download/177856_Varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016_luonnos.pdf. Luettu 24.8.2016

Salmi, S. 2011. Lapsen stressitason yhteys päivähoidon laatuun ja lapsen temperamenttiin. Helsingin yliopisto, Pro gradu. www.helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37843/lapsenst.pdf?sequence=1. Luettu 15.9.2016

Sinkkonen, J. 2008. Mitä lapsi tarvitsee hyvään kasvuun. Juva: WSOY.

Suhonen E., Sajaniemi N., Alijoki A., Hotulainen R., Nislin M. & Kontu E. 2014. Lasten stressinsäätely, reagoitaitapumukset ja leikkikäyttäytyminen päiväkodissa. *Psykologia* 49 (03) 2014. www.utu.fi/fi/yksikot/edu/opiskelu/opiskelijavalinta/sivuaine-ja-erilliset/okl/Documents/Psykologia_3-2014_Suhonen_ym.pdf. Luettu 15.9.2016

Tahkokallio, L. 2014. Lastentarhanopettajan ammatillinen kehittyminen havainnointiin perustuvan reflektion avulla. Helsingin yliopisto, Väitöskirja. www.helda.helsinki.fi//handle/10138/42873/lastenta.pdf?sequence=1. Luettu 23.9.2016

Tampereen yliopisto. 2009. Terveystieteiden osastokirjasto. Systemaattinen tiedonhankinta. www.uta.fi/kirjasto/koulutukset/koulutus_tertioissa/bioteknologia/BT_201011_Systth_syventaminen.pdf. Luettu 14.8.2016

Törrönen, M. 1999. Lapsi ja osallistuva havainnoiminen. Teoksessa Hujala, E., Karila, K., Kinos, J., Niiranen, P., Ojala, M. & Ruoppila, I. (toim.). *Varhaiskasvatuksen tutkimusmenetelmiä*. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy. 218-233.

Varhaiskasvatuslaki 19.1.1973/36, uudistettu 8.5.2015/580, 2a§, 7a§.
www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036#L1P7a. Luettu 6.9.2016

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005. Oppaita 56. Helsinki: Stakes.

Viljamaa, J. 2009. Mitä minä teen tämän lapsen kanssa? Haastavan lapsen kasvatusta. Juva: Janne Viljamaa ja Minerva Kustannus Oy.

Temperamenttipiirteiden havainnointi

Tämän lomakkeen tarkoitus on helpottaa tunnistamaan lapsen temperamenttipiirteiden yksilöllistä vaihtelua konkreettisten esimerkkien ja kysymysten avulla. Kysymyksiin vastaamalla varhaiskasvattaja pystyy saamaan selville lapsen ”temperamenttiprofiilin”, eli mitkä piirteet lapsella ilmenevät voimakkaina/ korkeina ja mitkä vain vähän/matalina. Kysymyksiin vastatessa tulee lapsen toimintaa miettiä yleisesti.

Lomakkeen ensimmäisellä sivulla on taulukon avulla kuvattu temperamenttipiirteet ja niiden ilmeneminen lapsen käyttäytymisessä. Tätä tietoa voi hyödyntää kysymyksiin vastaamisessa.

Kysymyksiin vastataan pääasiassa kyllä tai ei. Jos vastaat ”kyllä” **oranssilla** merkittyyn kysymykseen, viittaa se siihen, että ko. piirre ilmenee lapsella korkeana. Jos vastaat ”kyllä” **sinisellä** merkittyyn kysymykseen, viittaa se ko. piirteen matalaan ilmenemiseen. Vastaavasti, jos vastaat ”ei” ko. Kysymykseen, viittaa se päinvastaiseen ilmenemiseen. Esimerkiksi:

Pitääkö lapsi ääntä ollessaan itsekseen (hyräilee, naputtelee, höpöttää...)?

Kyllä = korkea aktiivisuus, Ei = matala aktiivisuus

Kysymyksiin vastaamisen jälkeen voi halutessaan täyttää viimeisellä sivulla olevan temperamenttiprofiililomakkeen, johon temperamenttipiirteiden voimakkuus merkitään janan avulla. On muistettava, että temperamenttipiirteet eivät ilmene vain ääripäinä, korkeana tai matalana, vaan jokin piirre voi näkyä lapsen toiminnassa siltä väliltä.

Temperamentti- piirre	Yleistä	Korkea ilmentymi- nen	Matala ilmentyminen
Aktiivisuus	Motorinen aktiivisuus, liikehinnän määrä, voima ja nopeus.	Levoton, hakeutuu fyysiseen toimintaan, toimii nopeasti ja voimakkaasti.	Pystyy olemaan paikoillaan pidempiä aikoja, rauhallinen olemus, verkkaiset liikkeet.
Rytmisyys	Biologisten toimintojen säännöllisyys.	Helposti ennustettava, säännöllinen.	Vaikeasti ennakoitava, epäsäännöllinen.
Lähestyminen/ vetäytyminen	Spontaani reaktiivisuus tilanteissa (mieliala sekä käytös).	Iloinen, innostunut, hakee haasteita, utelias suhtautuminen.	Ujo, varovainen, säikähtänyt, peräännyttänyt, kääntyy pois, lähestyy hitaasti.
Sopeutuminen	Uuteen tilanteeseen mukautuminen ja joustavuus.	Sopeutuu ja toimii adekvaatisti pian alkureaktion jälkeen. Sietää muuttuvia tilanteita ja yllätyksiä.	Muutokset aiheuttavat stressiä, sopeutuu hitaasti uuteen.
Vastauskynnys	Aistiherkkyys, reagointi ärsykkeeseen.	Tarvitaan voimakas ärsyke ennen kuin lapsi reagoi siihen.	Reagoi pienimpäänkin ärsykkeeseen,
Reaktioiden intensiivisyys	Reaktioon tai vastaukseen käytetty energiamäärä sisällystyksistä riippumatta.	Äänekäs, voimakas tunneilmaisu niin hyvässä kuin pahassa.	Hillitty ja rauhallinen ilmaisu, mielenliikkeitä voi olla vaikea tunnistaa.
Mielialan laatu	Lapsen vallitseva mieliala ilman suuria ulkoisia vaikuttimia, perusmieliala.	Optimistisuus, hyväntuulisuus, perustyytyväinen.	Pessimistisuus, taipumus alakuloisuuteen ja ärtyneisyyteen.
Häirittävyys	Keskittymiskyky, kuinka suuri ärsyke tarvitaan keskeyttämään lapsen toiminta.	Tarkkaavuus herpaantuu helposti, huomioi liiaksi ympäristöään, vaikea keskittyä.	Keskittyy hyvin, ei häiriinny ympäristön virikkeistä herkästi.
Tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys	Kuinka kauan ja kuinka sitkeästi lapsi jatkaa toimintaansa mahdollisista esteistä huolimatta.	Yrittää sinnikkäästi, paneutuu toimintaan pitkäksi aikaa, haluaa saattaa toimintansa päätökseen.	Luovuttaa herkästi, kiinnostus siirtyy kohteesta toiseen, lyhytjänteinen toiminta.

Taulukko 1. Temperamenttipiirteet Thomasin ja Chessin mukaan (Keltikangas-Järvinen 2004, 48-61).

Aktiivisuus

- Pitääkö lapsi ääntä ollessaan itsekseen (hyräilee, naputtelee, höpöttää...)?
- Liikkuuko lapsi mielellään?
- Liikkuuko lapsi mieluiten juosten paikasta toiseen?
- Onko lapsen liikkuminen nopeaa ja voimakasta?
- Liikehtiikö lapsi levottomasti istumista vaativien toimintojen aikana, esim. syödessä, elokuvaa katsoessa?
- Käsitteleekö lapsi esineitä kovakouraisesti?
- Hakeutuuko lapsi toiminnallisiin leikkeihin?
- Viihtyykö lapsi pitkään pöytätehtävien parissa?
- Rauhoittuuko lapsi helposti päiväunille?
- Sietääkö lapsi helposti tilanteita, joissa pitää olla pitkään paikoillaan esim. automatkat?
- Ovatko lapsen liikkeet rauhallisia ja verkkaisia?
- Jääkö lapsi istumaan ja pohdiskelemaan asioita itsekseen?
- Hakeutuuko lapsi hiljaisiin ja paikoillaan oloa vaativiin toimintoihin, kuten lukemaan tai tekemään palapeliä?
- Liikkuuko lapsi kävellen paikasta toiseen?
- Kuinka laajasti lapsi liikkuu tilassa esim. leikin aikana?

Rytmisyys

- Ovatko lapsen päiväunet yleensä samanpituiset joka päivä?
- Toimiiko lapsen vatsa yleensä samaan aikaan päivästä, esim. ruuan jälkeen?
- Onko lapsella selkeä ruokarytmi, nälkä aina samaan aikaan?
- Hermostuuko lapsi ruoka-ajan tai nukkumaan menon venyessä?
- Oppiiko lapsi helposti käymään potalla/ kuivaksi?
- Onko lapsi selkeästi aamu- tai iltauninen?
- Pitääkö lapsi tavarat omilla paikoillaan?
- Häiritseekö epäsiisteys lasta?
- Onko lapsen vaikea oppia kuivaksi, koska vessahätä ei ole ennakoitavissa?
- Onko lapsen väsymystä vaikea ennustaa?
- Kestääkö lapsi hyvin aikataulun muutokset?

Lähestyminen/vetäytyminen uusissa tilanteissa

- Onko lapsi utelias ja kiinnostunut uusista leluista?
- Ilahtuuko lapsi yllätyksistä?
- Maistaako lapsi mielellään uusia ruokia ja makuja?
- Lähestyykö lapsi vieraita ihmisiä rohkeasti?
- Onko lapsi halukas kokeilemaan esim. uusia liikuntavälineitä tai pelejä?
- Katsooko kohti ja lähestyykö lapsi uteliaana uusia asioita/ ihmisiä?
- Odottaako lapsi innoissaan juhlia tmv. tapahtumia?
- Vaikuttaako lapsi stressaantuneelta, kun tiedossa on jotain arjesta poikkeavaa?
- Säikähtääkö lapsi uusia tilanteita?
- Takertuuko lapsi tuttuun aikuiseen uuden ihmisen lähestyessä?

- Perääntykö, jähmettykö tai kääntyykö lapsi pois päin havaitessaan uuden asian/ vieraan ihmisen?
- Onko lapsi ”tyylilleen uskollinen” vaatteiden, lelujen, leikkien yms. suhteen?
- Miten lapsi reagoi, jos päivärutiini poikkeaa totutusta?

Sopeutuminen

- Tottuuko lapsi helposti uusiin vaatteisiin?
- Hyväksyykö lapsi uudet aikuiset hoitajikseen?
- Pystyykö lapsi nukkumaan ja syömään vieraassa paikassa?
- Solahtaako lapsi helposti muiden leikkiin mukaan?
- Pääseekö lapsi suhteellisen nopeasti yli pettymyksen aiheuttaneesta asiasta?
- Onko lapsen vaikea nukahtaa vieraassa paikassa?
- Jääkö lapsi mieluummin seuraamaan muiden leikkiä, kuin menee siihen itse mukaan?
- Tarvitseeko lapsi selkeät rutiinit ja tutut aikuiset lähelleen ollakseen levollinen ja hyväntuulinen?
- Vaikuttaako lapsi stressaantuneelta, jos ryhmän kokoonpano muuttuu?
- Kuinka pian lapsi uudessa tilanteessa ”asettuu” siihen?
- Kuinka pian äkillisen tapahtuman jälkeen lapsi on ”oma itsensä”?

Vastauskynnys

- Nukkuuko lapsi sikeästi, vaikka ympäriltä kuuluu ääniä tai ikkunaverho raottuu?
- Onko lapsen vaikea huomioida muiden ihmisten reaktioita?
- Tuntuuko lapsi olevan omissa maailmoissaan?
- Onko lapsen huomio vaikea saavuttaa?
- Säikähtääkö lapsi kovia ääniä?
- Reagoiko lapsi kirkkaisiin valoihin tai erikoisiin hajuihin?
- Herääkö lapsi päiväunilta, jos ovi tai lattia narahtaa?
- Kutittavatko/painavatko vaatteiden laput ja saumat lasta herkästi?
- Huomaako lapsi pienetkin muutokset esim. sisustuksessa tai muiden ulkonäössä?
- Alkaako lapsi itkeä toisen lapsen itkiessä?
- Tuntuuko lapsi herkästi aistivan muiden ihmisten tunnetilat?
- Reagoiko lapsi nopeasti aikuisen muuttuneeseen äänensävyyn?

Reaktioiden intensiivisyys

- Hyppeleekö tai tanssahteleeko lapsi ollessaan innoissaan?
- Nauraako lapsi ääneen herkästi?
- Onko lapsen tunteita helppo tunnistaa ja tulkita?
- Huutaako tai mesoaako lapsi suuttuessaan?
- Ilmaiseeko lapsi toiveitaan oma-aloitteisesti?
- Onko lapsi dramaattinen?
- Onko lapsi hiljainen?

- Joudutko kysymään lapselta, kun tahdot tietää hänen mielipiteensä?
- Onko lapsen käytö hillittyä, vaikka muut ryhmässä riehaantuisivat jostain?
- Miten lapsi reagoi esim. kipuun?
- Kuinka lapsi toimii saadessaan positiivista tai negatiivista huomiota?

Mieliala

- Onko lapsi yleisilmeeltään iloinen ja hyväntuulinen?
- Onko lapsi hymyileväinen?
- Ilahtuuko lapsi helposti?
- Suhtautuuko lapsi epäillen tarjottuihin toimintoihin?
- Tarvitseeko lapsi erityisen syyn ollakseen iloinen?
- Onko lapsi herkästi ärtyisä?

Häirittävyys

- Unohtaako lapsi helposti mitä oli tekemässä?
- Saako lapsen pahan mielen helpottamaan kiinnittämällä huomion johonkin muuhun?
- Tarttuuko lapsi herkästi ympäristön ärsykkeisiin?
- Huomaako lapsi ympäristön pienetkin äänet?
- Keskittykö lapsi pitkiä aikoja samaan toimintaan?
- Jatkaako lapsi omaa puuhaansa, vaikka muut tekevät ympärillä jotain muuta?
- Pystyykö lapsi esim. Lukemaan kirjaa hälinässä?

Tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys

- Onko lapsi valmis näkemään vaivaa saadakseen haluamansa?
- Onko lapsella sisäinen tarve saada tehtävänsä loppuun?
- Vaikuttaako lapsi välillä jääräpäiseltä päätettyään jotain?
- Jaksaaako lapsi harjoitella vaikealta tuntuva asiaa?
- Jaksaaako lapsi keskittyä yhteen asiaan ikästason odotusten mukaisesti?
- Muuttaako lapsi mielipidettään toisten mukaan (luopuu omastaan)?
- Onko lapsen toiminta lyhytjänteistä?
- Lannistuuko lapsi epäonnistumisesta helposti?
- Vaihteleeke lapsi leikistä toiseen keskittymättä mihinkään pidemmäksi aikaa?

TEMPERAMENTTIPIIRRE	Matala	Jonkin verran	Korkea
Aktiivisuus			
Rytmisyys			
Lähestyminen (vetäytymisen vastakohtana)			
Sopeutuminen			
Vastauskynnys			
Reaktioiden intensiivisyys			
Mielialan laatu			
Häirittevyys			
Tarkkaavuuden kesto ja sinnikkyys			

Huomioita:
